

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Haridusteaduste instituut
Põhikooli mitme aine õpetaja õppekava

Maret Ney

SEKSUAALVÄHEMUSTESSE KUULUVATE NAISTE KOOLIKOGEMUSE
TÕLGENDUS LÄHTUVALT SEKSUAALSEST IDENTITEEDIST

magistritöö

Juhendaja: Tiiu Kadajas, MA

Läbiv pealkiri: Seksuaalsest identiteedist lähtuv tõlgendus koolikogemusele

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Tiiu Kadajas, MA

.....

(allkiri ja kuupäev)

Kaitsemiskomisjoni esimees: Mari Karm, PhD

.....

(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2013

SISUKORD

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	4
1 PEATÜKK: TEOREETILINE ÜLEVAADE	6
1.1 KASUTATAVAD MÕISTED	6
1.2 SEKSUAALSE IDENTITEEDI KUJUNEMINE	9
1.2.1. Soov jätta oma seksuaalsus määratlemata	10
1.3 LGB TEMAATIKA EESTI UURIMUSTE JA HARIDUSSÜSTEEMI KONTEKSTIS	11
1.3.1. LGB noored Eestis	11
1.3.2. Koolitöötajad ja nende ettevalmistus	12
1.3.3. LGBT teemade kajastamine õppe- ja ainekavas	13
1.4 LGB TEMAATIKA VÄLISMAISTE UURIMUSTE JA HARIDUSSÜSTEEMI KONTEKSTIS	13
1.4.1. LGB noortega seotud negatiivsed ilmingud	14
1.4.2. Uurimuste ja probleemistiku muutus	19
1.4.3. Kasutuses olevad ennetus- ja sekkumissüsteemid	20
1.5 SEKSUAALSUS SOTSIAALKONSTRUKTSIONISMI KONTEKSTIS	26
2 PEATÜKK: METOODIKA	28
2.1 VALIMI KIRJELDUS	28
2.2 ANDMEKOGUMISMEETODI KIRJELDUS	28
2.3 ANDMEANALÜÜSI KIRJELDUS	29
3 PEATÜKK: ARUTELU	31
3.1 IDENTITEEDI KUJUNEMINE	31
3.1.1. Identiteedi määratlus ja selle defineerimine	31
3.1.2. Interneti osa identiteedi kujunemisel	35
3.1.3. Negatiivselt mõjutavad asjaolud	36
3.1.4. Toimetuleku mehhanismid	38
3.2 UURITAVATE KOOLIKOGEMUS	40
3.2.1. LGB teema käsitlemine	40
3.2.2. Teised LGB inimesed koolis	43
3.2.3. Õpetajate suhtumise väljendamine	44
3.2.4. Koolitöötajate usaldusväärsus	45
3.2.5. Kaasõpilaste suhtumine	46
3.2.6. Homofobne kiusamine	46

3.3 POSITIIVSE ARENGU VÕTI EHK KOOL TULEVIKUS.....	48
3.3.1. Kooli üldine seisukoht	48
3.3.2. LGB teemade normaliseerimine	49
3.3.3. Õpetajatele abi pakkumine koolituste, info ja metoodika näol	52
3.3.4. Mille taga muutus seisab?	53
KOKKUVÕTE UURIMISTULEMUSTEST	55
INTERPRETATSIOON	56
RESÜMEE	58
RÉSUMÉ	59
TÄNUSÕNAD	60
AUTORSUSE KINNITUS	61
KASUTATUD KIRJANDUS	62

SISSEJUHATUS

Eestis puudub statistika kooliõpilaste seksuaalse identiteedi kohta. San Franciscos läbi viidud uurimuse kohaselt määratles end põhikoolis seksuaalvähemustesse kuuluvaks 3,8 %, lisaks oli veel 12,1%, kes ei olnud kindlad oma seksuaalses identiteedis (Shields et al., 2013). Võttes aluseks need protsendid, siis Eesti konteksti silmas pidades tähendaks see 2011. aasta seisuga teise ja kolmanda kooliastme osas vastavalt 2821 ja 8984 õpilast (Statistilised andmed, 2011). Seksuaalvähemuste teema kajastamine ning LGB (lesbi, gei, bi) inimeste kaasamine peaks olema seega oluline nii kooli kui ka riiklikul tasandil.

Teadaolevalt ei ole seni Eestis uuritud LGB noorte tõlgendusi koolikogemusele lähtuvalt seksuaalsest identiteedist. On uuritud homfoobse suhtumise ning stereotüüpide levikut (Veske, 2011) ning õiguslikke teemasid, seksuaalintervist ja ühiskonnapoolseid hoiakuid ning suhtumisi (Papp & Kütt, 2011). Uurimustest on välja tulnud, et Eestis peetakse homoseksuaalsust vastuvõetamatuks ning kooli keskkonnas delikaatseks teemaks (LGBT teemaline avaliku ..., 2012). Uurijad seovad sallimatuse ja eelarvamused teadmatusega (Papp & Kütt, 2011). Ühtlasi tunnistatakse, et homoseksuaalse orientatsiooniga noored võivad kokku puutuda sotsiaalsete ja psüühiliste probleemidega, mis võivad viia suitsiidini (Haldre, Part, Toomet & Värv, 2007).

Õpilaskonda vaadatakse tihti kui homogeenset gruppi, kellel kõigil on ühesugused vajadused ja soovid. Tegelikult leidub koolis mitmeid vähemusgruppe, kellega ei arvestata ning keda ei kuulata. Selleks, et noortel oleks turvaline koolis käia, peab koolis eksisteerima kogukondlik ühtekuuluvustunne (Strömpl, Selg, Soo & Šahverdov-Žarkovski, 2007). Ühtekuuluvust ei saa aga olla, kui mingi grupp on välja jäetud nii ainealasest käsitlusest kui ka koolikogukonnast. Lisaks jääb seksuaalsuse käsitluses tihtipeale nähtamatuks naiste areng, sest mehi peetakse ühiskonnas rohkem seksuaalseteks inimesteks, seega võivad naised ning eriti just lesbi, bi- ja panseksuaalsed naised jääda üldse vaatluse alt välja või saada vähem tähelepanu (Beasley, 2005). Austus ning seksuaalne identiteet peaksid koos käima nii iseenda kui ka teistega suhtlemise kontekstis (Cacciatore, 2008) ning sellest lähtuvalt peaks ka koolis edendama sama väärtust.

Töö teoreetiliseks aluseks on valitud sotsiaalkonstruksionism, mis aitab selgitada dialoogi tekitamise olulisust domineerivate diskursuste muutmiseks või neile väljakutsete esitamiseks (Gergen & Gergen, 2008). Näib, et ühiskonnas on vähemuste ülesandeks jäetud ise enda eest seista. Samas käib LGB kogukonnaga kaasas valik, kas avalikustada oma identiteet, millest lähtuvalt võib igapäevaelu elamine keeruliseks muutuda või mitte avalikustada oma identiteet ning seeläbi taluda pidevat hirmu ning nähtamatuse tunnet

(Käbin, 2010). Selle uurimistööga võiks tekkida dialoog, mille tulemusel siiani nähtamatuks jäänud grupil võiks tulevikus olla lihtsam koolis hakkama saada ning et valik avalikustada oma seksuaalne identiteet ei tunduks enam nii hirmsa võimalusena.

Magistritöö eesmärgiks on uurida seksuaalvähemustesse kuuluvate naiste tõlgendusi koolikogemustele lähtuvalt seksuaalsest identiteedist. Eesmärgi saavutamiseks esitas käesoleva uurimistöö autor kolm uurimisküsimust:

- Millised aspektid mõjutavad naiste seksuaalse identiteedi arengut?
- Kuidas seksuaalvähemusliku identiteediga naised tõlgendavad sellest lähtuvalt oma koolikogemust?
- Milles näevad seksuaalvähemustesse kuuluvad naised võimalusi kooli arenguks?

Käesolev magistritöö jaguneb nelja suuremasse ossa. Esimeses osas avatakse töös kasutatavad mõisted, antakse teoreetiline ülevaade seksuaalse identiteedi kujunemisest ning vaadeldakse LGB teematikat Eesti ja välismaiste uurimuste ja haridussüsteemi kontekstis. Teoreetiline ülevaade lõpeb tutvustusega sotsiaalkonstruksionismist, mida on kitsendatud lähtuvalt seksuaalsuse küsimusest.

Teises osas tuuakse välja uurimuse metoodika, sealhulgas kirjeldatakse täpsemalt valimit ning andmekogumist ja –analüüsi meetodeid.

Kolmandas osas esitatakse arutelu, mille paremaks mõistmiseks on see jaotatud kolme suuremasse ossa: identiteedi kujunemine, uuritavate koolikogemus ja positiivse arengu võti ehk kool tulevikus. Arutelu lõpeb kokkuvõttega uurimistulemustest.

Neljandas osas esitatakse interpretatsioon ja resümees kahes keeles.

1 PEATÜKK: TEOREETILINE ÜLEVAADE

1.1 KASUTATAVAD MÕISTED

Käesolevas uurimustöös kasutatavad mõisted ei ole ainsad, mida seksuaalsusega seotud teemade kirjeldamiseks kasutatakse ning ühtlasi ei ole olemas universaalseid definitsioone mõistetele nagu näiteks lesbi, gei, biseksuaal, trans, *queer* (Clarke, Ellis, Peel & Riggs, 2010). Mõisted võivad sisaldada erinevates ülevaadetes erinevaid tähenduslikke nüansse, antud uurimuses kasutatakse neid selliselt nagu allpool tähestikulises järjestuses lahti on kirjutatud.

Binaarsus. Binaarset käsitlust kasutatakse nii soo (mees – naine) kui seksuaalsuse (hetero – homoseksuaalsus) käsitlustes, seejuures võidakse neid kahte kategooriat käsitleda kui vastandeid, mis asetatakse hierarhilistesse suhetesse (Beasley, 2005). Seksuaalsuse binaarsest käsitlusest võivad tuleneda ka kategooriad normaalne - ebanormaalne, terve - patoloogiline seksuaalkäitumine (Sala & Benítez, 2009). Üks võimalus muuta vastandumist ning rõhuvat süsteemi on muuta soo ja seksuaalsuse käsitlust laiemaks kui see ajaloolises ning essentsialistlikus käsitluses seni on olnud (Roof, 2002). Vaadates näiteks homoseksuaalsuse mõiste muutumist patust ja vaimsest haigusest seksuaalse orientatsioonini eelmise sajandi jooksul saab ilmseks, kuidas ühiskond ning teadus mõjutavad teatud mõistete arengut ning läbi selle peaks muutuma ka soo ning seksuaalsuse käsitus tervikuna (Sala & Benítez, 2009).

Bi/panseksuaal. Biseksuaalsus võib tähistada erinevaid inimgrupe. Clarke et al. (2010) on oma käsitluses eristanud kolme biseksuaalsuse kategooriat:

- 1) inimesed, kes tunnevad veetlust nii meeste kui ka naiste vastu ning on valmis astuma suhtesse vastavalt veetlusele ning olenemata inimese soost;
- 2) inimesed, kes tunnevad peamiselt veetlust samast soost inimeste vastu, kuid kasutavad biseksuaalsust kui kaitset homofobia vastu;
- 3) inimesed, kes tunnevad, et biseksuaalsuse kategooria kirjeldab paremini nende identiteeti kui näiteks lesbi või gei.

Soo mõiste laienemise tõttu on tulnud kasutusele termin panseksuaal, mis ei lähtu binaarsest sookäsitlusest nagu biseksuaalsus ehk viitab veetlusele olenemata inimese soost või soomääratlusest. (Meyer, 2010)

Gei. Eelistatud termin tähistamaks meest, kes tunneb seksuaalset ning emotsionaalset tõmmet teiste meeste vastu ning ühtlasi ka identifitseerib end selle kogukonna liikmena. Gei võib mõnes käsitluses tähistada ka homoseksuaalset naist. (Clarke et al., 2010; Meyer, 2010)

LGBT. Lühend tähistamaks lesbisid, geisid, biseksuaale ning trans inimesi (Meyer, 2010). Käesolevas uurimustöös kasutatakse lühendit LGB tähistamaks seksuaalvähemusi.

Heteronormatiivsus. Heteronormatiivsus on mõiste, mis on võetud kasutusele, viitamaks heteroseksuaalsusele omistatavatele sotsiaalsetele privileegidele ning ühtlasi eeldusele, et heteroseksuaalsus ongi ainus normaalne ning loomulik seksuaalsus. Heteronormatiivsust kinnitavad sotsiaalsed institutsioonid ning ühiskondlikud tõekspidamised seksuaalsuhete, perekonna, abielu ning hariduse kohta. Heteronormatiivsus paneb ühiskondliku surve neile ühiskonnaliikmetele, kes pole heteroseksuaalsed või kelle soomääratlus ja/või sooväljendus pole tüüpiliselt naiselik/mehelik. (Clarke et al., 2010)

Heteroseksuaal, heteroseksuaalsus. Heteroseksuaalsus on termin, millega viidatakse vastassoost inimeste veetlusele (Clarke et al., 2010). Heteroseksuaal on termin inimese kirjeldamiseks, kuid enda määratlemiseks kasutavad seda vähesed, sest heteronormatiivsusega käib kaasas eeldus, et see ongi üks ja ainus loomulik seksuaalne orientatsioon. Seetõttu ei pea heteroseksuaalsed inimesed vajalikuks seda eraldi identiteedi osana nimetada. (Roof, 2002)

Homofobia. Koondtermin tähistamaks negatiivseid hoiakuid, sh ärevust, vastikust, vastumeelsust, viha või kartust mitteheteroseksuaalsete inimeste vastu või inimeste vastu, kelle käitumine või väljenduslaad erinevad soostereotüüpselt käsitlusest (Clarke et al., 2010; Kimmel, 2004). Homofobia lähtub ajaloost, kus läänekultuur on andnud monogaamses suhtes olevale abielus heteroseksuaalsele paarile läbi uurimuste, religioossete ideoloogiate poliitilised ja majanduslikud privileegid ning ühtlasi on pidanud homoseksuaalsust kas haiguseks, hälbeks või patuks (Meyer, 2010). Homofobia võib väljenduda nii mõnitamise, füüsilise vägivalga kui ka vihakuritegudena ja näiteks koolikeskkonnas võib väljenduseks olla lapsevanema kartus lasta oma last õpetada homoseksuaalsel õpetajal (Clarke et al., 2010; Kimmel, 2004). Homofobia alla võib lugeda eraldi välja toodavat bifoobiat, mis lähtub põhimõttest, et biseksuaalsuse puhul pole tegu eraldi seksuaalsusega ning mille järgi homoseksuaalsust ning heteroseksuaalsust loetakse paremaks kui nende nn kombinatsiooni (Clarke et al., 2010; Kimmel, 2004).

Homoseksuaal, homoseksuaalsus. Homoseksuaalsus on termin, millega viidatakse samast soost inimeste veetlusele. Homoseksuaal on termin inimese kirjeldamiseks, ometi kasutavad väga vähesed inimesed seda terminit enda kohta, sest terminit peetakse pigem negatiivseks või meditsiiniliseks (Clarke et al., 2010; Cohler & Hammack, 2004). Homoseksuaalse identiteediga inimesed eelistavad üldiselt enda kohta kasutada sõnu lesbi ning gei ja viimasel ajal ka *queer* (Cohler & Hammack, 2004).

Internaliseeritud homofobia. Internaliseeritud homofobiaks loetakse enese vastu suunatud negatiivseid hoiakuid heteroseksuaalsusest erineva seksuaalse identiteedi tõttu (Lipkin, 1999). Kasvades heteronormatiivses ühiskonnas võib inimese seksuaalne identiteet

muutuda probleemiks, kui see ei vasta üldiselt omaksvõetud soorolli ootustele (Kimmel, 2004; Kon, 2004). Internaliseeritud homofoobia võib viia enese vihkamise, depressiooni, enesevigastamise ning enesetapu mõtete ning katseteni, kuid võib olla ka teadvustamata ning väljenduda vaid omaksvõetud homofoobsetes või heteronormatiivsetes väärtustes (Kimmel 2004; Lipkin, 1999, 2004). Internaliseeritud homofoobia risk muutub veelgi suuremaks, kui inimene on olnud arvatava seksuaalsuse tõttu vihakuritegude ohver (Kimmel, 2004).

„Kapist välja tulek“. Väljend tähistab ühtaegu endale heteroseksuaalsusest erineva või trans identiteedi tunnustamist ning teiselt poolt selle avalikustamist teistele. See on vajalik heteronormatiivses ühiskonnas, kus eeldatakse, et inimene on sünnipäraselt määratud heteroseksuaalseks meheks või naiseks (Clarke et al., 2010).

Tegemist on protsessiga, mille jooksul seksuaalne identiteet pannakse proovile, see vormub ning lõpuks kristalliseerub. Protsessis võivad tuge pakkuda erinevad tugigrupid või psühholoogiline nõustamine (Cohler & Hammack, 2004). Otsus identiteet avalikustada põhineb indiviidi arvamusel sellest, mida teised temast ootavad ning kuidas temasse hiljem suhtutakse (Sala & Benítez, 2009). Sellest lähtuvalt avalikustatakse enamasti esimesena oma seksuaalne identiteet sõpradele ning seejärel perekonnale, samas võidakse see jätta saladuseks (Clarke et al., 2010). Ajalises mõõtmises võib enesemääratluse ning teistele avaldamise vahel olla isegi kuni kümme aastat, keskmiselt avaldatakse oma identiteet 16-18 aastasel (Savin-Williams & Diamond, 2000). Üldiselt leitakse, et tegu on inimese jaoks olulise ja positiivse arengulise etapiga, mis tähistab traditsioonilise heteronormatiivse ühiskonna ootustest väljumist ning pühendumist LGBT identiteedile, kuid samas tuleb silmas pidada, et olenevalt ühiskonnast ning perekonnast, ei pruugi tegu olla turvalise sammuga (Clarke et al., 2010).

Lesbi. Eelistatud termin tähistamaks naist, kes tunneb seksuaalset ning emotsionaalset tõmmet teiste naiste vastu ning ühtlasi ka identifitseerib end selle kogukonna liikmena (Clarke et al., 2010; Meyer, 2010).

Seksuaalne identiteet. Seksuaalse identiteediga viidatakse seksuaalsuse olulisusele enda identifitseerimisel ning identiteedi moodustamisel (Clarke et al., 2010). Seksuaalne identiteet omandatakse läbi narratiivide jutustamise nii endale kui teistele ning seda mõjutavad sotsiaalsed diskursused (Sala & Benítez, 2009). Siia alla võivad kuuluda terminid nagu nt lesbi, gei, pan, polü, bi, mis võivad inimest siduda erinevate kogukondadega, mida seksuaalse orientatsiooni kategooriatena võidakse, aga ei pruugita eristada (Meyer, 2010).

Seksuaalne orientatsioon. Seksuaalne orientatsioon kirjeldab, kelle vastu tunneb inimene seksuaalset atraktiivsust. Üldiselt loetakse fikseerituks, sisemiselt tunnetatavaks ning seksuaalset käitumist mõjutavaks, kuid mitte dikteerivaks. Inimene võib valida ühiskonna

survest või kultuurist lähtuvalt käitumise, mis ei vasta tema seksuaalsele identiteedile, et vältida stigmatiseerimist ning isolatsiooni. (Clarke et al., 2010; Meyer, 2010). Meyer (2010) jagab seksuaalse orientatsiooni nelja peamiseksse kategooriasse: aseksuaalsus, bi/panseksuaalsus, heteroseksuaalsus, homoseksuaalsus.

1.2 SEKSUAALSE IDENTITEEDI KUJUNEMINE

Seksuaalse identiteedi kujunemisel tuleb silmas pidada, et igal inimesel on seksuaalne identiteet, olgu see siis heteroseksuaal, bi/panseksuaal, gei, lesbi või mõni muu. Seksuaalne identiteet võib selgineda ükskõik millisel eluetapil ning seega võib inimene kasutada elu jooksul enda identifitseerimiseks erinevaid mõisteid. Lisaks inimese seksuaalsele identiteedile on tal ka identiteedid, mis lähtuvad soost, rahvusest, majanduslikust olukorrast, usust jne. Kõik need identiteedid arenevad ning mõjutavad üksteist lähtuvalt ühiskonnast, kus inimene elab. (Clarke et al., 2010; Meyer, 2010)

Identiteedi kujunemise mudelid eristavad enamasti nelja arenguetappi seksuaalsuse arengul. Esimeseks etapiks loetakse arusaamise tekkimist oma seksuaalsest suundumusest. Kuigi mõnel juhul võib tavapärasest varem tekkida huvi samast soost inimeste vastu, siis arusaam omaenda seksuaalsest suundumusest hakkab üldjuhul tekkima murdeas ja varajases täiskasvanueas, poistel keskmiselt 10,3 aastasel ning tüdrukutel 12,2 aastasel (Diamond & Lucas, 2004). Järgmine etapp on mõneaastane proovimise ning uurimise periood, mille jooksul noor eksperimenteerib samast soost isikutega ning ühtlasi otsib infot LGB elustiili ja kogukondade kohta. Kolmandaks etapiks loetakse LGB identiteedi omaksvõttu ning neljandaks LGB identiteedi ühendamist laiemal enesemääratlusega ning võimalikku „kapist välja tulekut“. (Cacciatore, 2008; Clarke et al., 2010; Savin-Williams & Diamond, 2000)

Seksuaalse identiteedi mudelite kriitikana tuuakse peamiselt välja jäikust ning lineaarsust. Mudelite jäiga tõlgendamise tõttu võib inimesi lugeda arenguliselt läbikukkunuks, kui ei läbita kõiki etappe või kõiki etappe nõ õiges järjekorras. Mudeleid peaks võtma lihtsustusena ning tuleks silmas pidada, et on inimesi, kelle seksuaalse ning soolise identiteedi areng ei ühti nende mudelitega. (Clarke et al., 2010; Savin-Williams & Diamond, 2000)

Lisaks jäikusele ja lineaarsusele heidetakse mudelitele ette veel binaarsust, sest seksuaalse identiteedi arengut on enamasti uuritud binaarselt ning lähtuvalt homoseksuaalsusest (pole näiteks heteroseksuaalsuse arengu mudelit), seega jääb välja biseksuaalsus ning ühtlasi omistatakse mudeleid inimestele, olenemata nende soost (Clarke et al., 2010). Savin-Williams ja Diamond (2000) leidsid oma uurimuses, et seksuaalse identiteedi kujunemisel on lisaks seksuaalsele oluline vaadata ka soolist aspekti. Nimelt LGB

noored on sarnasemad oma heteroseksuaalsetele ning samast soost kaaslastele kui erinevast soost LGB noortele. Samas ei ole sugu määrav ehk mõned noormehed järgivad oma seksuaalse arengus naissoole tüüpiliselt omistatud jooni (enesemääratlus enne seksuaalkontakti) ning vastupidi arenevad mõned naissoost noored mööda tüüpilisi meessoole omistatud jooni (seksuaalkontakt enne enesemääratlust). See annab põhjenduse, miks mõned identiteedi kujunemise mudelid, mis on tehtud meestekesksetest uuringutest, toonitavad identiteedi kujunemisel seksuaalse kontakti olulisust (Savin-Williams & Diamond, 2000).

Savin-Williams ning Diamond (2000) töid seksuaalse identiteedi arengu peamiste erinevustena naiste ja meeste vahel välja järgnevad punktid:

- 1) naiste puhul oli sama soo veetlus, esimene seksuaalne kontakt ning enesemääratlus seotud pigem emotsioonide või suhtega, seevastu meeste puhul oli tegu seksuaalse kontakti ning sellest lähtuva määratlusega;
- 2) meenutused veetluste kohta olid naiste puhul seotud samast soost sõpradesse armumise või väga intensiivsete sõpruste või õpetajatesse, treeneritesse armumistega, seevastu meeste puhul oli see seotud seksuaalse erutusega;
- 3) esimene seksuaalne kontakt samast soost inimesega toimus naiste puhul enamasti romantilises suhtes olles, seevastu meeste puhul oli tervelt viiendik neid, kelle puhul esimene seksuaalkontakt toimus võõraga;
- 4) naiste puhul toimus enamasti enda LB identiteedi omaksvõtt varem kui esimene seksuaalne kontakt samast soost isikuga, seevastu meeste puhul tuli välja, et nende puhul toimus enne mitteheteroseksuaalsuse tunnistamist enamasti seksuaalne kontakt samast soost isikuga;
- 5) naiste puhul tuli välja ka väiksem ajaline vahe endas arusaamiseni jõudmise, „kapist välja tuleku“ ning enda LB identiteedi omaksvõtu vahel. Enamasti kaasnes enda mitte heteroseksuaalsuses arusaamisele jõudmisega kohe esimesele inimesele, tavaliselt parimale naissoost sõbrale, oma seksuaalsest identiteedist rääkimine. LB identiteedi omaks võtmine võis toimuda juba esimese avalikustamise käigus või alles pärast seda.

1.2.1. Soov jätta oma seksuaalsus määratlemata

Seksuaalsuse määratluse all tuleb silmas pidada, et on neid, kes ei soovi end üldse või püsivalt mingi kategooria abil kirjeldada (Käbin, 2010). LGB teemasid käsitlevatest uurimustest on sellised inimesed tihti välja jäänud, sest nad loetakse oma LGB identiteeti eitavaks või neil pole võimalik „kapist välja tulla“ (Clarke et al., 2010). Samas võib olla erinevaid põhjuseid, miks ei soovita end ühegi seksuaalse identiteedi kategooriaga siduda, nt ei tunnetata ühegi kategooria sobivust või ei soovita kategoriseerimisega kaasnevat sotsiaalseid ning poliitilisi tagajärgi (Clarke et al., 2010; Meyer, 2010; Savin-Williams, 2001).

Seksuaalsuse identifitseerimata jätmine ei tähenda alati, et ei tunta veetlust samast soost isikute vastu ja/või ei olda seksuaalsuhetes samast soost isikutega. Võidakse kirjeldada seksuaalseid veetlusi meeldivuse tasandil, nt mulle meeldivad naised. Teatud eluetapil võib inimene jõuda enese identifitseerimiseni või hoopis loobuda LGB terminite kasutamisest. Samuti on võimalik olukord, kus inimesel on samast soost seksuaalpartnerid, aga identifitseerib end kindlalt heteroseksuaalsena. (Clarke et al., 2010; Savin-Williams, 2001)

1.3 LGB TEMAATIKA EESTI UURIMUSTE JA HARIDUSSÜSTEEMI KONTEKSTIS

Eestis on LGB teemalisi uurimusi tehtud vähe ning vastavad uuringud haridussüsteemis puudusid enne 2011. aastat täielikult (Papp & Kütt, 2011). Alates sellest ajast on haridussüsteemi puudutanud otseselt vaid Veske (2011) poolt läbi viidud uuring „*National report on homophobic attitudes and stereotypes among young people (Estonia)*”.

Papp ja Kütt (2011) väljendasid oma uurimuses seisukohta, et ühiskonna hoiakud seksuaalvähemusse on seotud koolis toimuva sotsialiseerimisprotsessiga. Nimetatud autorite hinnangul saab koolis teadlikkust tõsta õpetades võrdsuse ja inimõiguste aluspõhimõtteid. LGBT teemad ei ole otseselt osa Eestis õpetatavast õppekavast, õpetajatel puudub vastav ettevalmistus nende teemade käsitlemiseks ning kokkuvõttes puudub süstemaatiline lähenemine, mis tagaks LGBT õpilaste turvalise ning toetatud koolitee ning vajadusel professionaalse sekkumise (Grossthal & Meior, 2012). Samas saavad eestlased aru hariduse rollist homfoobia vähendamisel ning peavad oluliseks inimõiguste, võrdse kohtlemise ja LGBT temaatika käsitlemist erinevates kooliastmetes eelkoolist kuni kõrghariduseni ning ühtlasi erinevate ühiskonna gruppide harimist (Veske, 2011; Papp & Kütt, 2011). LGBT inimesed ise toovad ühiskonnast kõrvale jäämise põhjusteks levinud heteronormatiivseid ja traditsioonilisi vaateid, hariduse puudujääke ning kogukonna inimeste „kapis olekut“ (Veske, 2011).

Viimase Eestis läbi viidud avaliku arvamuse uuringu (LGBT teemaline avaliku ..., 2012) kohaselt ei ole teadmised homoseksuaalsuse kohta korrektsed. 40% vastajaist peab homoseksuaalsuse põhjuseks inimese vaba valikut ning patoloogiaks peab seda 8% vastajaist. Samuti tuli uuringust välja negatiivne hoiak oma lapse võimaliku homoseksuaalsuse suhtes. 60% inimestest olid ebakindlad või arvasid, et suhtumine oma lapsesse võib minna halvemaks. Õpetaja homoseksuaalsusesse suhtus negatiivselt tervelt 51% küsitletutest.

1.3.1. LGB noored Eestis

Eestis puutuvad noored üldiselt kiusamisega kokku kaks korda rohkem kui Euroopas, seda nii internetis (Eestis 14% noortest – Euroopas keskmiselt 6%) kui muus keskkonnas (Eesti 43% - Euroopa 19%) (Livingstone, Haddon, Görzig & Ólafsson, 2011). Sama uurimuse

kohaselt on interneti teel saadud uute tutvustega kohtuma minemise protsent Eestis 25%. See ja ka teised Eestis või Eesti kohta tehtud noorte seas läbi viidud uurimused ei kajasta eraldi seksuaalse identiteedi tõttu kogetud kiusamist (Grossthal & Meiorg, 2012). Ometi võib eeldada, et kui Eestis on noorte hulgas kiusamine probleemiks, siis see toimub ka erinevatel alustel, sh seksuaalse identiteedi või arvatava seksuaalse identiteedi alusel.

2011. aastal küsitleti 135 LGBT inimest (Veske, 2011), kellest ainult viiendik, enamuses naised, oli kooli ajal „kapist välja tulnud“. Peamised põhjused, miks oma seksuaalsust ei avaldatud olid teadmatus, kiusamise kartus ja julguse puudus. Levinumad probleemid, millega kooli ajal kokku puututi, olid: madal enesehinnang, pidev eneseväljenduse kontrollimine, enda seksuaalsuse kaitsmine, negatiivsed kommentaarid LGBT inimeste kohta, alandamine, solvamine. Leidis ka neid, kes puutusid kokku füüsilise vägivalla või tapmisähvardustega. (Veske, 2011)

Erinevate uurimuste autorid toonitavad ühiselt Haridus- ja Teadusministeeriumi osa probleemide täpsemal uurimisel ning ühtlasi õpilaste turvalisuse tagamisel (Grossthal & Meiorg, 2012; Veske, 2011). Hetkel tagab õpilastele kooliväliselt LGBT teemadel toe ning nõustamise Tallinnas ja Tartus Eesti LGBT Ühing (Grossthal & Meiorg, 2012).

1.3.2. Koolitöötajad ja nende ettevalmistus

Riiklikult ei ole seksuaalse identiteedi alusel kiusamisele tähelepanu pööratud, seega jääb probleemide lahendamine koolitöötajate ülesandeks. On oluline, et õpetajatele oleks tagatud tugi ning laiapõhjalised materjalid ja täiendkoolitused LGBT teemadel. Hetkel ei ole Eestis riiklikku koolitusprogrammi ja õpetajakoolitus ei sisalda otseselt LGBT teemade käsitlemist, seetõttu erineb teema käsitlemine koolide lõikes. (Grossthal & Meiorg, 2012)

Koolitöötajad võivad LGBT teemadega kokku puutuda Eesti LGBT Ühingu koolituse raames, mis käsitleb eelarvamusi, homofobia äratundmist, sellest lähtuvate probleemidega tegelemist (Õpetajale, s.a.). Ühing on teinud kättesaadavaks ka oma koolitusmaterjalid. Eesti keelset kirjandust seksuaalse identiteedi ning täpsemalt kooli puudutavate küsimuste kohta on vähe ning teemast huvitatutel on oht piirduda käsiraamatutega, mis võivad homoseksuaalsust käsitleda näiteks haigusliku seisundina (Raudsepp & Kotter, 2002). Tallinna Haridusamet on õpetajatele teinud internetilehekülje, mis sisaldab koolikiusamise materjale ning sealhulgas on mainitud seksuaalset tulitamist seksuaalse identiteedi alusel (Koolikiusamine, s.a.).

Kooli tervishoiutöötajatele suunatud juhendid ei pruugi samuti sisaldada piisavat käsitlust seksuaalse identiteedi ning samast soost inimeste seksuaalsuhete kohta. Kuigi näiteks juhendis „Õpilase seksuaalervis“ (2007) tuuakse välja hariduse olulise eesmärgina „soodustada lapse arengut täiskasvanuks, kes mõistab enda ja teiste seksuaalsust, väärtustab

seksuaaltervist ja käitub vastutustundlikult, on võimeline lähisuhete loomiseks ning kogeb oma seksuaalelu täisväärtuslikuna“ (lk 5), siis ei ole juhendis mainitud bi/panseksuaalsust ning homoseksuaalsust on nimetatud ühel korral võimaliku sotsiaalse isolatsiooni ning suitsidaalsuse ohuga seonduvalt. Samas ei leidu ühtegi juhust ega infoviidet samasooliste turvalise seksuaalkäitumise kohta. (Haldre et al., 2007)

1.3.3. LGB teemade kajastamine õppe- ja ainekavas

Kuni 2010. aastani kehtinud Põhikooli ja gümnaasiumi riiklikus õppekavas ei olnud eraldi LGBT teemat või ka täpsemalt homoseksuaalsuse teemat välja toodud mitte ühegi aine juures. Inimeseõpetuse käsitlus oli heteroseksuaalsuse keskne, perekonnaõpetuses oli sees punkt „Kaasaegne perekond ja perevormide paljusus.“ (ptk 6, 3.1), mis jättis õpetajale soovi korral võimaluse käsitleda samasooliste vanematega perekondi.

Uue õppekava järgi leiab inimeseõpetuse aines seksuaalse identiteedi ning seksuaalse orientatsiooni käsitlus aset kolmandas kooliastmes (Põhikooli riiklik õppekava, 2011). Gümnaasiumis leiab perekonnaõpetuse kursusest jällegi perekonna vormide mitmekesisuse ning lisaks punkti „Ühiskonna ja kultuuri mõju suhtumisele seksuaalsusesse.“ (Lisa 5 punkt 4.2.2.), mis annab õpetajale võimaluse käsitleda ka LGB teemasid erinevates ühiskondades ja kultuurides (Gümnaasiumi riiklik õppekava, 2011).

Õpikutes käsitletakse seksuaalset identiteeti kaheksanda klassi inimeseõpetuse õpikus ning gümnaasiumi perekonnaõpetuse õpikus, millest viimases kasutatakse homoseksuaalsuse kohta LGBT kogukonnas negatiivseks peetavat terminit „omasooihar“. Teistes õppematerjalides ei käsitleta seksuaalset identiteeti, seega ei pruugi ka õpetajad teemat käsitleda, kui ei ole ise piisava ettevalmistusega või huvitatud materjali juurde otsimisest. (Grossthal & Meior, 2012)

Vaadates ainsat Eesti uurimust, mis sisaldab küsimust LGBT temaatika käsitlemise kohta (Veske, 2011), siis selle kohaselt teemat kas ei käsitletud (75% vastanutest) või käsitleti ainult bioloogia ning kirjanduse tundides, 18% juhtudest oli tegu olnud negatiivse käsitlusega.

1.4 LGB TEMAATIKA VÄLISMAISTE UURIMUSTE JA HARIDUSSÜSTEEMI KONTEKSTIS

Välismaal läbiviidud uurimustes on jõutud seisukohale, et LGBT noorte psühholoogilised riskid ja haavatavus ei tulene seksuaalsest orientatsioonist, vaid negatiivsetest interaktsioonidest eakaaslaste, täiskasvanute ning ühiskonnaga. Seega nähakse, et LGBT õpilastele tuleb pakkuda koolisisest psühholoogilist tuge, vähendada nende sotsiaalset isolatsiooni ning tegeleda kooli avamisega vähemusgruppidele. (Hansen, 2007)

1.4.1. LGB noortega seotud negatiivsed ilmingud

Isolatsioon ning sotsiaalse toetuse olulisus. Oma seksuaalsuse avastamine, enesemääratluseni jõudmine ning identiteedi avalikustamine on noorte jaoks olulised soo ja seksuaalse identiteedi arenguetapid. Need etapid võivad LGB noorte jaoks olla ületamatult rasked, sest viibitakse sotsiaalses kontekstis, milles on puudu toetusest ning piisavast teabest. LGB noored võivad sattuda isolatsiooni või tajuda eakaaslastepoolset tõrjuvat suhtumist. Need olukorrad võivad soodustada vaenuliku keskkonna teket ning viia lõpuks LGB noorte võõrandumiseni sõpradest ning koolikaaslastest. (Clarke et al., 2010; Lipkin, 1999)

Toetavad suhted eakaaslastega on olulised puhvrid suuremate ning väiksemate stressorite vastu, kuid eriti oluliseks võivad need saada LGB noorte hulgas, kuivõrd neil on suurem risk nii internaliseeritud kui avaliku homofobia ohvriks langemisel. Hatzenbuehler, McLaughlin ja Xuan (2012) viisid läbi uurimuse, mille tulemused näitasid, et keskmiselt olid LGB noored rohkem isolatsioonis, omasid madalamat sotsiaalset staatust ja vähem inimesi oma sotsiaalses võrgustikus kui heteroseksuaalsed noored. Eriti selgelt tulid need jooned välja tüdrukute hulgas, samas poiste hulgas olid need jooned otseselt seotud depressiooni sümptomitega, mida tüdrukute ega heteroseksuaalsete noorte hulgas välja ei tulnud. Samu tendentse näitasid varasemalt tehtud uurimused. Lisaks väiksemale lähimate sõprade arvule alla 18. aastaste LGB noorte seas, katkevad tihemini nende sõprussuhted. (Diamond & Lucas, 2004)

Üks võimalus, miks LGB noortel on vähem sõpru ning väiksem sotsiaalne võrgustik, on sõprussuhetes valivam olek, seda kas kõrge teadlikkuse või sotsiaalse äratõukamise ning sõpruste lõppemise kogemuse tõttu. See on kooskõlas tulemusega, et olenemata LGB noorte vanusest on nad võrreldes heteroseksuaalsete noortega rohkem mures ning kardavad sõprade kaotamist. Muretsemine võib viia suuremate lootusteni lähedastes sõprussuhetes ning neisse panustatakse rohkem kui juhuslikesse tutvustesse. (Diamond & Lucas, 2004)

Diamond ja Lucas (2004) uurisid, kuidas mõjutab seksuaalse identiteedi avalikustamine sõprussuhteid. Tuli välja, et tegu ei olnud üheselt ei halva ega hea mõjuga. Nimelt noored, kes olid „kapist välja tulnud“ mitmetele heteroseksuaalsetele eakaaslastele, omasid suuremat suhtlusvõrgustikku ning rohkem lähedasi sõpru. Samas tundsid nad oluliselt rohkem hirmu seoses sõprussuhete katkemisega. Noored, kes olid oma seksuaalsuse suhtes avatud, ütlesid, et suudavad paremini eristada neid, kes on autentselt toetavad ning seeläbi suudavad arendada suuremaid suhtlusvõrgustikke ning omada suuremat numbrit lähedasi sõpru võrrelduna nendega, kes pole avaldanud oma seksuaalset identiteeti. (Diamond & Lucas, 2004)

Kui isolatsioon ning ohvri staatuse tekkimine olid seotud psühholoogilise stressiga, siis olenemata vanusest andis eakaalaste sotsiaalne toetus suure toe sellega toimetulekuks.

Sõprade toetusega kaasnes üksindustunde kadumine, noorte homoseksuaalsuse aktsepteerimine eakaaslaste poolt ning ühtlasi tekkis noortel tunne, et sõprade omamine on ressurss. Positiivsena võib veel välja tuua, et sotsiaalsed keskkonnad on muutumas aktsepteerivamaks ning seega kasvab sotsiaalsete interaktsioonide võimalus. Selle tulemusena on LGB noored vähem isolatsioonis, sotsiaalselt seotud ning parema sotsiaalse staatusega. (Hatzenbuehler et al., 2012; Mustanski, Newcomb & Carofalo, 2011)

Kui sõprade ja pere toetus olid kompensatoorsed, siis ei kaotanud need kiusamisega seotud negatiivseid efekte. Sellest tulenevalt võib ütelda, et sotsiaalne toetus on vaid üks osa lahendamaks LGB noorte heaolu küsimust, sest kiusamisel on negatiivsed tagajärjed isegi siis, kui noorel on sotsiaalne toetus. Sellest saab teha olulise järelduse selle grupi vaimse tervise küsimustega tegelemiseks – homofobset kiusamist tuleb käsitleda otseselt, sest negatiivseid tagajärgi ei saa ainult sotsiaalse toega likvideerida. (Mustanski et al., 2011)

Homofobne kiusamine. LGB noored võivad kiusatavaks sattuda mitmetel põhjustel, kuid siiski ei tohi alahinnata konkreetset homofobset kiusamist. Kuigi homofobne kiusamine mõjutab otseselt LGB noori, pannes nad keskkonda, mis on kahjulik nende õppimisele, heaolule ning tervisele, siis laiemalt võttes, loob see koolis üldise negatiivse õhkkonna, mida tajuvad kõik noored sõltumata soost või seksuaalsest identiteedist. Homofobne kiusamine sisaldab endas erinevaid ilminguid alates negatiivsest keelekasutusest kuni vara rikkumise ja füüsilise ning seksuaalse vägivaldani. Kuigi homofobset kiusamist koolis esineb, siis õpetajaid või muid koolitöötajaid teavitatakse harva, mis omakorda võib tekitada mulje, et probleemi ei ole või see on tühine. (Clarke et al., 2010; Meyer, 2010)

USAs läbi viidud küsitlused näitavad, et kuni 94% LGBT noortest on kogenud suulisi ähvardusi, solvanguid või füüsilist sh seksuaalset vägivalda (Mustanski et al., 2011). Suurbritannias on see protsent 55%, kuid samas 99% noortest ütlesid, et on koolis kuulnud homofobset sõnakasutust ning 6% LGB noortest olid saanud tapmisähvardusi (Guasp, 2012). Kokkuvõttes võib ütelda, et 64% noortest ei tunne end seksuaalse identiteedi tõttu turvaliselt (Kosciw, Greytak, Bartkiewicz, Boesen & Palmer, 2012).

Homofobne keelekasutus ongi kõige laiemalt levinud homofobse kiusamise vorm, mida kasutavad nii poisid kui ka tüdrukud. Tüdrukute puhul on välja toodud, et homofobne keelekasutus on varjatam ning pigem kasutatakse muid kiusamise vorme. Uurimused on näidanud, et lisaks õpilastele, kasutavad homofobset sõnavara ka õpetajad ning muud koolitöötajad. Õpilastest 56,9 % olid kokku puutunud koolitöötajate homofobse keelekasutusega. (Kosciw et al., 2012; Poteat & Rivers, 2010)

Osad LGB noored ei koge koolis homofoobset kiusamist ega koolikeskkonda negatiivsena, mõned uurijad toovad välja ühe võimaliku põhjendusena selle, et noored ei ole avalikustanud oma seksuaalset identiteeti või pole sellele vastavalt käitunud (Busseri, Willoughby, Chalmers & Bogaert, 2006).

Elektroniline kiusamine. Lisaks koolikeskkonnas toimuvale kiusamisele on viimasel ajal levinud interneti teel või muude tehnoloogiliste vahendite abil kiusamine. Norras läbi viidud uurimuses tuuakse välja just suurt kiusamise ohvrite osakaalu LGB noorte hulgas. Meessoost gei- ja binoored langesid neli korda tõenäosemalt ohvriks tekstisõnumitega ahistamises ja kuus korda tõenäosemalt seksuaalse sisuga piltide või filmidega ahistamises. Naissoost lesbi- ja binoorte hulgas oli kaks korda tõenäosem langeda mobiili teel saadud ähvarduste ohvriks. (Suseg, Skevik Grødem, Valsset & Mossige, 2008, viidatud Priebe & Svedin, 2012 j)

USAs langes elektroonilise kiusamise ohvriks 2011. aastal 55,2% LGB noortest ning seda siis tekstisõnumeid või *Facebook*'i keskkonda kasutades. Kui koolis toimuvat kiusamist on õpetajatel võimalik märgata, siis elektroonilist kiusamist praktiliselt mitte. Väike võimalus avastamiseks muudab selle kiusamise vormi kiusajate hulgas veelgi populaarsemaks. (Kosciw et al., 2012)

Kiusamise tagajärjed. Homofoobsel kiusamisel on tagajärjed nii LGB noorte tervisele kui kooliskäimisele. LGB noored, keda koolis kiusatakse, kogevad rohkem terviseprobleeme kui kiusatavad heteroseksuaalsed noored. LGB identiteediga on seotud suurenenud risk suitsetamiseks, kergete uimastite kasutamiseks ning ebaturvaliseks seksuaaleluks, seda eriti meessoost noorte hulgas, keda ühtlasi koolikeskkonnas ka rohkem kiusatakse. LGB noorte hulgas on oluliselt kõrgem suitsidaalsuse ning depressiooni sümptomite hulk. (Bontempo & D'Augelli, 2002; Marshal et al., 2011; Walls, Freedenthal & Wisneski, 2008)

54% LGB õpilastest tunneb, et nad ei kuulu oma kooli ning nende hulgas, kes kogevad homofoobset kiusamist, on see protsent veel suurem. Ebamugavuse või turvatunde puudumise tõttu hakkavad LGB noored alguses puuduma üksikutest tundidest, kuni lõpuks ei jõua kooli terveteks päevadeks. Erinevate uurimuste järgi on homofoobse kiusamise tõttu terve päeva puudunud 32-44% LGB noortest. Need, kes kogevad kiusamist, puuduvad peaaegu kolm korda suurema tõenäosusega kui need, keda ei kiusata (vastavalt 58% ja 20%). Õpilastel, keda seksuaalse identiteedi tõttu tihti kiusatakse, on madalamad keskmised hinded ning oluliselt suurema tõenäosusega ei soovi nad õpinguid jätkata järgmises kooliastmes. (Guasp, 2012; Kosciw et al., 2012; Walls et al., 2008)

LGB noorte hulgas on väga kõrge enesevigastamiste protsent, mis mõne uurimuse kohaselt on kuni 56%, heteroseksuaalsete noorte hulgas on see protsent 10-15% vahel (Guasp, 2012). Homofobse kiusamise kogemine ja lootusetuse tunne ennustasid enesevigastamist ning suitsiidist mõtlemist. Suurem enesevigastamine oli lisaks seotud veel naissoo, enesetapukatsete ja soostereotüübile mittevastavusega. (Liu & Mustanski, 2012)

Erinevus hetero- ja LGB noorte osas tuleb sisse ka suitsiidsuse osas, kus näiteks 37% LGB noortest tunnistasid, et olid mingil ajahetkel mõelnud suitsiidist, 20-28% LGB noortest võrrelduna 7-12% heteroseksuaalsete noortega olid suitsiidsed. LGB noored, kes tundsid lootusetuse tunnet, olid omakorda 9 korda suurema tõenäosusega suitsiidsete mõtetega ning pea 5 korda tõenäolisemalt proovinud enesetappu sooritada. Isegi kui uurimustes oli arvesse võetud indiviidi ning sotsiaalse tasandi riskifaktoreid, jäi LGB staatus ikkagi oluliseks enesetapu katsete ennustajaks. Enesetapukatsete osas tuleb vahe sisse ka LGB noorte endi seas, nimelt kõige kõrgem oli see biseksuaalsete noorte hulgas. Edasi tuleks veelgi uurida just LGB grupi siseseid erinevusi suitsiidsuse ning enesevigastamiste riskifaktorite osas. (Guasp, 2012; Hatzenbuehler, 2011; Liu & Mustanski, 2012; Marshal et al., 2011; Walls et al., 2008)

Uurimused ei pruugi anda selgust homofobse kiusamise ning selle tagajärgede kohta, sest kiusatavad noored hakkavad suurema tõenäosusega koolist puuduma või jätavad kooli pooleli ning ei satu uurimustesse. Lisaks võib valim jääda piiritletuks väikestes kohtades tehtud uurimuste puhul ning sel juhul ei suudeta selgeks teha, mil määral LGB noored on riskirühm ning milline grupp LGB noortest on eriti haavatav. Näiteks viimaste uurimuste kohaselt on LGB noored, kes ei vasta lisaks seksuaalsusele soostereotüübile ka muudes omadustes, veel suurema tõenäosusega enesevigastamiste ning suitsiidide riskirühmas. Uurimused näitavad aga üheselt, et homofobsel kiusamisel ning koolikeskkonnal, mis pole LGB teemade/murede osas toetavad, on negatiivsed tagajärjed. (Bontempo & D'Augelli, 2002; Clarke et al., 2010; Hatzenbuehler, 2011; Liu & Mustanski, 2012)

Kooli ja õpetajate osa negatiivsetes ilmingutes. Uurimused, mis käsitlevad koolide osa LGB noorte elus, jagunevad kaheks. Ühelt poolt uuritakse kooli poliitikaid ja strateegiaid ning LGB teemade käsitlemist koolitundides. Teiselt poolt uuritakse, kuidas koolitöötajad ise suhtuvad LGB noortesse ning kuidas nad tegelevad homofobse kiusamise ilmingutega.

53% LGB noortest ütlesid, et neile ei ole kunagi õpetatud midagi LGB teemadest. Kui õpetatakse, siis inimeseõpetuse laadsetes ainetes. 17% LGB noortest andsid teada, et koolis käsitletakse LGB teemasid negatiivselt ning neis koolides läbi viidud uurimused näitasid, et homofobse kiusamise ohvriks langemise võimalus oli suurem (76% vs 46%). Positiivse

kajastuse LGB inimestest, ajaloost, või sündmustest tõi välja alla 20% noortest. Kui noored ise algatasid LGB teemadel arutelu, siis enamasti neid takistati ning pigem oli lubatud kaasõpilaste eelarvamuslik sõnakasutus. (Clarke et al., 2010; Guasp, 2012; Kosciw et al., 2012)

LGB õpilased on väljendanud nähtamatuse tunnet koolikeskkonnas. Seda suurendas LGB teemadega seotud õpisisu vähesus või puudumine ning koolidokumentides LGB noorte jaoks otsese kaitse puudumine. Lisaks koolis nähtamatu grupina tundmisele, ei saadud koolilt infot, kuhu pöörduda abi ning nõu saamiseks samasooliste suhete osas. 85% LGB noortest ütles, et neile pole koolis õpetatud midagi samasooliste suhete ja turvaseksi kohta, kuigi teave ja nõuanded eri soost suhete ja turvaseksi kohta on vabalt saadaval. Osad uurimused näitasid, et LGB õpilastel puudus temaatilisele infole juurdepääs ka kooli raamatukogus ning kooli arvutites olevate piirangute tõttu. Nähtamatuse tunnet ilmestas fakt, et 54% LGB noortest tundsid, et koolis ei olnud täiskasvanud inimest, kellega oleks võinud seksuaalsusest rääkida. (Clarke et al., 2010; Guasp, 2012; Kosciw et al., 2012)

Lisaks õppekavale ning kooli ametlikele seisukohtadele on õpetajate roll kooli kliima parandamisel LGB õpilaste jaoks väga oluline. Õpetajate mõju on oluline õpilaste tunnete ning koolikogemustele. Õpilased ootavad kooli töötajatelt nõu ning informatsiooni kättesaadavaks tegemist. Samuti ollakse tähelepanelikud, et saada infot hoiakute, teadmiste ja tunnete kohta ja seda nii õpetaja verbaalsest kui ka mitteverbaalsest suhtlemisest. Sellest lähtuvalt võib LGB noorte jaoks olla üheks suuremaks katsumuseks, millega tuleb koolis hakkama saada, vähene toetus õpetajatelt. Lisaks kohtavad LGB noored koolides tihti ka õpetajaid, kes on segaduses, ei oska või ei taha nende küsimustele ning probleemidele tähelepanu pöörata. Leidub ka koole, kus diskrimineeritakse samasoolisi suhteid kooli üritustel ja territooriumil avaliku kiindumuse näitamise reeglite kaudu. Samas pooled LGB õpilastest on andnud tagasisidet, et koolid on hukka mõistnud homfoobse kiusamise. (Clarke et al., 2010; Guasp, 2012; Kosciw et al., 2012; Mudrey & Medina-Adams, 2006)

LGB noored, kes olid langenud homfoobse kiusamise ohvriks (40-60% juhtudest) ei teavitanud enamasti sellest koolitöötajaid, sest kardeti olukorra hullemaks muutumist ning arvati, et täiskasvanud ei oleks nagu nii midagi piisavat ette võtnud. Seda kinnitab ka suur protsent teavitanutest, kelle tagasiside kohaselt õpetajad tõesti ei sekkunud olukorda (37%) või ei leidnud olukord pärast teavitust positiivset lahendust (64%). 10% LGB noortest ütlesid, et õpetajad tegelesid süsteemselt õpilaste homfoobsest sõnakasutusest lahti saamisega. (Guasp, 2012; Kosciw et al., 2012)

Kui õpetajad ei käsitle tundides seksuaalset ning soolist mitmekesisust ega tegele süsteemselt homofobse kiusamisega ja võimalik, et kasutavad ise homofobset sõnavara, siis ei ole üllatav, et LGB õpilased ei tunne end koolis turvaliselt ning kiusamisjuhtumitest ei räägita. Uurimuste tulemustele tuginedes võib väita, et õpetajad, eriti vähemustesse kuuluvad ning meessoost õpetajad, vajavad koolitust ja tuge, et tegeleda koolis LGB tundlike teemadega. Koolid peaksid üle vaatama strateegia dokumendid, et kaitsta LGB õpilasi ning õpetajaid tagamaks kõigile õppimiseks positiivset keskkonda. (Clarke et al., 2010; Mudrey & Medina-Adams, 2006)

1.4.2. Uurimuste ja probleemistiku muutus

Homoseksuaalsuse temaatikaga hakati laialdasemalt tegelema 20. sajandi keskel, mil uuriti, kas tegu on haigusega ning kuidas seda diagnoosida. Alates 1970ndatest hakati uurima homofobiat ja teisi negatiivseid homoseksuaalsusega seonduvaid ilminguid nagu psühholoogilised probleemid ning kõrge enesetappude protsent. Uurimused põhinesid enamasti hetero- ja homoseksuaalsuse vastandamisele ning uuriti põhiliselt mehi, kellelt tehti üldistus kogu homoseksuaalsuse kohta. (Clarke et al., 2010; Savin-Williams, 2001)

Edasistes uurimustes hakati lisaks homoseksuaalsusele vaatama biseksuaalsust ning otsima erinevusi LGB grupi siseselt, kuid tegeleti ikka veel probleemidega, mis neile gruppidele omistati. Näiteks LGB õpilasi uuriti kui riskigruppi, kui probleemset kontingenti või kui homofobse kiusamise ohvreid. Lisaks hakati käsitlema ühe grupina neid kiusamise ohvreid, keda peeti seksuaalvähemustesse kuuluvaks. Kõiki gruppe vaadeldi seksualiseeritult ning seostatuna psühholoogiliste probleemide ning varajase surmaga ja jäeti tähelepanu pööramata nende tugevustele ning vastupanuvõimele. (Diamond & Lucas, 2004; Graybill, Varjas, Meyers & Watson, 2009; Peters & Swanson, 2004; Savin-Williams, 2001)

Viimase kümnendi uurimused keskenduvad aina enam positiivsele. Uuritakse, millised on efektiivsed vahendid homofobia vastu võitlemiseks või kuidas LGB noored ise saavad panustada koolikeskkonda. Uurides LGB noori, proovitakse tähelepanu alla võtta nende igapäevaseid tundeid ja kogemusi eakaaslaste ja perega suhtlemisel, et tuvastada, milles seisnevad nende tugevused ning positiivse arengu võti. Samuti on oluline LGB noori uurides silmas pidada, et tegu ei ole homogeenise grupiga, vaid sinna kuulub paljude erinevate identiteetidega inimesi ning nende ühene käsitus võib selle mitmekesisuse vaatluse alt välja jätta. Uurimused on võtnud ühtlasi suuna välja selgitamiseks, millised grupid täpsemalt LGB noorte hulgas kuuluvad riskirühma, et vähendada seoseid negatiivsete psühholoogiliste ilmingute ning LGB olemise vahel. (Busseri et al., 2006; Cohler & Hammack, 2004; Diamond & Lucas, 2004; Peters & Swanson, 2004; Savin-Williams, 2001)

Lisaks sellele, et uuritakse, kuidas suhted eakaaslaste ning perega võivad mõjutada LGB noorte arengut, uuritakse aina enam kooliga seonduvaid faktoreid. Kooli ning õpisisu uurimused on samuti ajas muutunud, nimelt ei keskenduta enam sellele, kas koolides käsitleda LGB teemasid, vaid uuritakse, kuidas seda kõige efektiivsemalt teha ning seejuures õpetajaid aidata. (Busseri et al., 2006; Diamond & Lucas, 2004; Peters & Swanson, 2004)

1.4.3. Kasutuses olevad ennetus- ja sekkumissüsteemid

Riiklikul tasandil jagunevad koolireformid enamasti kaheks, kas kultuuriliseks mudeliks või rahvatervise mudeliks. Multikultuuriline lähenemine näeb oma olemuselt ette seksuaalse orientatsiooni lisamist õppe- ja ainekavva ning sel juhul paigutub LGBT teema kõrvuti rassi, rahvuse või näiteks etniliste vähemuste teemaga ja taotluseks on erinevate inimgruppide normaliseerimine. Samuti on see hea platvorm inimeste erinevustest laiemalt rääkimiseks ning seega ei saa LGBT teemad jääda ühe tunniga käsitletavaks. Rahvatervise programmid toovad LGBT teemad sisse lähtuvalt murest laste tervisele. Pakutakse nõustamist ja tugigruppe, sest LGBT noori nähakse kui enesetapu, vägivalla ning mõnuainete tarvitajate riskigrupi. Õpetajatel nähakse siin probleemi ennetajate rolli ning selleks on omakorda ette nähtud koolitused koolitöötajatele. Sisuline töö saab hakata siis, kui kogu kool mõistab kõigi heaolu silmas pidades, et nende teemadega on vaja tegeleda, seksuaalvähemustesse kuuluvad noored on hetkel koolides ning homofobia ja heteronormatiivsuse vastu on oluline astuda. (Irvine, 2001; Lipkin, 2004)

Uurimused on hakanud aina rohkem tähelepanu pöörama erinevatele konkreetsetele meetoditele, mis teeksid LGB ja läbi selle samuti heteroseksuaalsete noorte koolikogemuse positiivsemaks. Olenemata, kas tegu on multikultuurilise või rahvatervisest lähtuva programmiga, on neil ühised jooned, mis on andnud positiivseid tulemusi. Peamised välismaal kasutusel olevad ennetus- ja sekkumissüsteemid on järgmised: LGBT teemasid kaasav õppe- ja ainekava, LGBT-teemalised koolitused koolitöötajatele, koolis töötav *Gay Straight Alliance* või muu tugigrupp, kooli strateegiliste dokumentide täiendamine nagu näiteks kodukorda sisse kirjutatud seisukoht homofobiasse kiusamisse, üldise meelestatuse väljendamine LGBT teemades, näiteks plakatite või raamatukogu LGBT teemaliste raamatute ning infomaterjalidega täiendamise näol. (Graybill et al., 2009; Guasp, 2012; Irvine, 2001; Lipkin, 1999, 2004; Meyer, 2010; National Association ..., 2011)

Kooli strateegia dokumendid (kooli kodukord, arengukava jne). Kooli keskkonda mõjutavad kehtestatud normid, reeglid ning ametlikud seisukohavõttud, millest peab kinni kogu kooli kollektiiv. Kooli kohustus on kaitsta noori vägivalla eest ning selleks on enamjaolt

olemas kodukord, kuid see ei pruugi alati sisaldada viiteid seksuaalsele identiteedile, soo identiteedile ning soo väljendusele. On oluline, et koolil oleks hästi läbi mõeldud ning sõnastatud kodukord, mis sisaldaks kõikide õpilaste õigusi, kohustusi ning oleks seeläbi oluline komponent ka LGB õpilaste jaoks toetava keskkonna loomisel. (Hansen, 2007; Lipkin, 1999; Meyer, 2010; National Association ..., 2011)

Igas koolis on olemas mitmekülgne õpilas- ning õpetajaskond, küsimus on selles, kuidas mitmekesisust hinnata ning kooli kasuks tööle panna (Meyer, 2010). Ametlik kooli seisukoht, mis käsitleb eelarvamustel põhinevat kiusamist ning ahistamist, aitab õpetajatel sellega tegeleda. Nimelt võivad õpetajad peljata homofoobse kiusamisega tegelemist, sest kardavad ise LGB silti külge saada. Uurimused näitavad, et koolides, kus on selgelt kirja pandud LGBT-teemasid kaasav kodukord, reageerivad õpetajad kaks kuni kolm korda suurema tõenäosusega homofoobsele või soo väljenduse suhtes negatiivsele kommentaarile. Lisaks on uurimused näidanud, et homofoobsete kommentaaride esinemise ning seksuaalse orientatsiooni ning soo väljenduse pärast kiusamise sagedus väheneb, kui on selgelt kirja pandud reeglid ning jälgitakse nende täitmist. Tänapäevaks on USA-s 16 osariiki kehtestanud seadused, mis sisaldavad nõuet koolidokumentides käsitleda seksuaalset ning sooidentiteeti. (Kosciw et al., 2012, National Association ..., 2011)

Lisaks kodukorrale peab olema määratletud teavitussüsteem, mis tagab õpilasele konfidentsiaalsuse. LGB noortega seondub teavitusega üks spetsiifiline küsimus, nimelt tavalises probleemilahenduses kaasatakse sellesse vajadusel lapsevanemad, kuid homofoobse kiusamise korral on võimalus, et noor ei soovi vanemaid sellesse protsessi kaasata, sest ei ole neile oma seksuaalset identiteeti avalikustanud. Selleks, et noor ei jäta kiusamisest teatamata, tuleb eelnevalt läbi mõelda ning õpilastele tutvustada võimalusi, kuidas kiusamisest teavitada selliselt, et noore jaoks olukord halvamaks ei muutuks. (Lipkin, 1999)

Kaasav õppekava. Lisaks kooli dokumentidele, peaks LGB temaatika sisalduma ka õppe- ja ainekavades. LGB teemade lisamine õppekavva aitab seksuaalvähemustesse kuuluvatel noortel tunda ennast kooli ning ühiskonna väärtuslike liikmetena, sest õppesisu peetakse alateadlikult väärtuslikuks teabeks. Mitmekesine seksuaalsuse ajalooline, kultuuriline ning kaasaegne käsitlus võimaldab kõigil õpilastel oma väärtust ning isikupärast seksuaalsust tajuda, arvamusi ning suhtumist kujundada ning ühtlasi jätta kõrvale eelarvamused ning ühiskonna negatiivne suhtumine. Seeläbi paranevad teadmised ning lõpuks ka kooli õhkkond. (Cacciatore, 2008; Kosciw et al., 2012; Lipkin, 1999; Meyer, 2010)

Õpilastele peab võimaldama mitmekülgseid meetodeid seksuaalsuse ja soo teemade käsitlemiseks ning siin võib kasutada ekspertidena ka kooli enda LGB õpilasi ning õpetajaid. Samuti tuleb silmas pidada, et käsitus ei jääks ühe aine või ühe tunnipõhiseks. Ainekava võib sisaldada seksuaalse orientatsiooni, soo identiteedi või mitmekesise peremudeli käsitlust näiteks inimeseõpetuse või bioloogia raames, tervisliku seksuaalkäitumise põhimõtete tutvustamist tervisekasvatuses, kuulsate LGBT autorite teoste käsitlemist kirjanduses, muusikas, kunstiajaloo, ühiskonnaõpetuses ja ajaloo inimõiguste raames teema käsitlemist või ka LGBT demograafilise statistika analüüsi geograafias või matemaatikas. Samuti tuleks tähelepanu pöörata meetoditele. Interneti keskkond on näiteks üks koht, kus LGB õpilased saavad rahulikult teemade üle mõelda ning julgevad ka rohkem arvamust avaldada, sest nad tunnevad end vabamalt esindamaks oma seksuaalsust, takistusteta, mis reaalsuses ning otsesuhtluses võivad tekkida. LGB noored näevad end puudutavaid teemasid õppekavas vähe ning seega võivad noored õpetajate kitsale käsitlusele hoopis vastu hakata või mitte sellesse panustada. (Kosciw et al., 2012; Meyer, 2010; National Association ..., 2011; Peters & Swanson, 2004)

Uurimused on näidanud, et koolides, kus on LGBT teemasid kaasav õppekava, kuuleb vähem homofoobseid solvanguid, negatiivses kontekstis sõna gei kasutamist ning ka negatiivseid kommentaare soolise väljenduse kohta. Turvalisuse tunne kasvab ning sellest tulenevalt ka koolist puudumised vähenevad (18% - kool, kus on kaasav õppekava, 35% - kool, milles seda pole) ja seotus kooliga kasvab. Kaks korda suurema tõenäosusega ütlevad LGBT õpilased, et nende klassikaaslased on aktsepteerivad LGBT inimeste suhtes (68% vs 33%). Samas selgub uuringutest, et positiivne LGBT teemade, sündmuste või ajaloo käsitus esineb vaid 17% USA koolides. (Kosciw et al., 2012)

Koolitöötajate suhtumine ning koolitamine. Lisaks kavadele ja ametlikele dokumentidele on koolis töötajad, kes neid realselt ellu viivad. LGBT õpilased ootavad õpetajatelt ning teistelt koolitöötajatelt sekkumist ning oma arvamuse väljendamist. Ükskõik, milline on aga lähenemine, on jõutud arusaamiseni, et koolitöötajad peaksid õpilaste ning kolleegidega, kel on homofoobsed vaated, mitte vaidlema ning vastanduma, vaid neid harima, sest hetkel on veel noorte ning õpetajate teadlikkuse tase LGBT teemadest suhteliselt madal. (Graybill et al., 2009; Hansen, 2007)

Ühel õpetajal on raske midagi muuta, seega peab proovima leida endale mõne kaasamõtleva kolleegi, noore või lapsevanema, et koos koguda teavet, isiklikke lugusid oma koolist, algatada uurimusi ning diskussioone. Mõttekaaslaste leidmine vähendab ohtu jääda

isolatsiooni ja võimalust, et kooli õhkkond veelgi negatiivsemaks muutuks. Kui õpetajad on valmis muutusteks, siis on juhtkonna ülesanne organiseerida ühiseid koolitusi seksuaalse ja soolise mitmekesisuse teemadel ning seejuures luua platvorm aruteludeks koolitöötajatele. Õpetajatel ei pruugi olla kogemust LGBT teemade käsitlemisel, seega tuleb kasuks anda neile võimalus turvalises keskkonnas kõik koos arutada avatult oma eelarvamusi ning suhtumisi ja ühtlasi suurendada oma teadmiste hulka, et olla valmis õpilaste ning lastevanemate võimalikeks erinevateks suhtumisteks. Ühtlasi tuleks kaasata kooli tugipersonal, sest nad võivad organiseerida sisekoolitusi, aidata konkreetsete kiusamisjuhtumite korral, olla õpilastele ja õpetajatele heaks eeskujuks erinevate küsimuste lahendamisel ning toeks lapsevanematega suhtlemisel. (Lipkin, 1999, 2004; National Association ..., 2011)

Koolitöötajad on vastutavad õpilaste emotsionaalse ja psüühilise heaolu eest klassiruumis ning kooli territooriumil. Märkates koolivägivalla, ahistamise või diskrimineerimise juhtumit, peab täiskasvanu reageerima. Oluline on silmas pidada, et tegeleda tuleb juhtumi kõigi osapooltega. Tuleb võtta aega ning rääkida agressiivselt käituva õpilasega võimalikest tagajärgedest ning tulevaste juhtumite ennetamiseks harida teda LGBT teemadel. Kui koolitöötajatel ei õnnestu kiusamisjuhtumitele adekvaatselt reageerida, siis ei õnnestu koolis turvalist ning toetavat õpikeskkonda luua. Selleks, et reageering oleks kohane, peavad kõik koolitöötajad teadma kooli kodukorda, LGBT spetsiifilist õppekava, turvalisuse ning konfidentsiaalsusega seotud küsimusi ning neist lähtuvalt koos toimima. (Meyer, 2010; National Association ..., 2011)

Koolidel, kus õpetajad toetavad LGBT õpilasi, on positiivne mõju nende õpilaste psühholoogilisele heaolule. Neis koolides, kus õpilased ütlesid, et neil on mitmeid toetavaid õpetajaid, tunti end turvalisemalt, ei kuulnud homofobset sõnakasutust ning ei kogetud nii palju homofobset kiusamist. Selle tulemusel ei puudunud nii palju ning tunti end rohkem koolikogukonna liikmena. Õpetajate toetus mõjutab otseselt ka akadeemilist edukust, nimelt oli neis koolides LGBT õpilastel kõrgem keskmine hinne ning kõrgemad sihid edasiseks õppimiseks. Samas on toetavate õpetajate hulk koolides veel väike. 95% õpilastest suutsid kergelt nimetada ühe LGBT õpilasi toetava õpetaja, kuid vähemalt kuut toetavat õpetajat, suutis nimetada juba oluliselt vähem noori - 55%. (Guasp, 2012; Kosciw et al., 2012)

Koolipoolne tugi. Kooli psühholoogiline kliima võib mõjutada LGB noori erinevalt. Levinud on kaks võimalikku teed. LGB noortest võivad saavad kõrge saavutusvajadusega õpilased või tekivad koolis probleemid, sh kiusamine, mis võib omakorda kaasa tuua erinevaid tagajärgi (probleemid õppimisega, väljalangevus, enesevigastamine, kodust ära

jooksmine, uimastite tarvitamine, muud seaduserikkumised). Kui tunnistataksegi probleemide ning koolis toimuva kiusamise seost, siis ei pruugita sellega süsteemselt tegeleda, samas on selge, et LGB noored vajavad tugisüsteemi. (Cohler & Hammack, 2004; Hansen, 2007)

Ameerika koolipsühholoogide ühendus on juba 2004. aastal kirja pannud, et kooli personal peab tagama seksuaalvähemustesse kuuluvate noorte võrdsed võimalused ligipääsuks haridusele ning vaimse tervise teenustele. Oma viimases avalduses toob see ühendus sisse tugipersonali olulisuse kooli psühholoogilise kliima kujundamisel. Peetakse oluliseks arendada üldist LGBT teadlikkust, harida koolipersonali, edendada tervet koolikeskkonda, võimaldada erinevaid ennetus- ja sekkumissüsteeme, mis läheksid kokku LGBT noorte konkreetsete vajadustega ning ühtlasi tunnustada ja arendada LGBT noorte tugevust ning vastupanuvõimet. Walls et al. (2008) toonitavad samuti tugipersonali olulist rolli just positiivsete ilmingute tunnustamisel ning toetamisel. (Hansen, 2007; National Association ..., 2011)

Tugisüsteemid peavad lisaks tööle LGBT noortega ning koolis füüsilise turvalisuse tagamisele tegelema veel üldise positiivse koolikeskkonna loomisega ning kiusamise ennetuse korras stereotüüpide ning eelarvamuste muutmisega. Ennetustöö ning vajadusel sekkumine on oluline, et iga õpilane saaks tunda end turvaliselt, keskenduda õppimisele ning valmistuda täiskasvanueluks. Kooli psühholoogiline kliima on eriti oluline nende noorte jaoks, kes pole veel enda identiteedis selgusele jõudnud või ei julge seda tunnustada, sest need noored ei pruugi tugisüsteemini jõuda. Samuti ei pruugi noored ise abi küsida, sest kardavad ahistamist või vägivalda. Tugipersonal võib selleks, et näha koolis tehtava ennetus- ja sekkumistöö tõhusust, viia läbi igaaastast anonüümset tagasiside küsitlust, mille abil võib teha parandusi kooli aine- ning arengukavades. (Cohler & Hammack, 2004; Hansen, 2007; Meyer, 2010; Walls et al., 2008)

Gay-Straight Alliance (GSA). GSA on õppetööväline õpilasgrupp, mis toetab ning seisab LGBT noorte eest koolis (Fetner, Kush, 2008). Ühtlasi on selle grupi rolliks olla vahendaja erinevate seksuaalse identiteediga inimeste vahel, sellest tulenevalt on nende gruppide liikmeteks ka heteroseksuaalsed noored, kes on huvitatud LGBT õiguste eest seismise ja heteroseksistlike eelarvamuste ning vägivalla vastu võitlemisest. Lisaks kuulub gruppi üks koolitöötaja, kes kannab grupis juhendavat ja nõustavat ning mitte juhtivat rolli. GSA juhendajaks hakatakse enamasti kahel põhjusel, kas tunnetatakse LGBT noorte suhtes kaitsvat hoiakut või omatakse isiklikku sidet seksuaalvähemustesse kuuluvate inimeste või teemadega. Samuti ollakse teadlikud seksuaalvähemustesse kuuluvate noorte muredest ning soovitakse

parandada kooli keskkonda. (Fetner, Kush, 2008; Graybill et al., 2009; Hansen, 2007; Valenti & Campbell, 2009)

GSA'd panustavad koolikeskkonda põhiliselt neljal viisil: a) nõustamine ja tugi LGBT õpilastele; b) turvaline koht LGBT noortele ning nende sõpradele; c) peamine vahend koolis töstmaks teadlikkust ning LGBT teemadel harimiseks d) soodustavad kooli laiemalt panustama LGBT teemades. GSA on heaks platvormiks saamaks LGBT teemadel kaasa rääkima heteroseksuaalseid noori ning koolitöötajaid. GSA juhendajad aitavad kaasa koolikeskkonna turvalisemaks muutmisele, sest on enamasti seotud kooli strateegiliste dokumentide loomise ning ennetus- ja sekkumismeetodite väljatöötamisega. GSA juhendajad aitavad õpetajaid ja kooli juhtkonda homofobia ning transfoobiaga tegelemisel ning ennetamisel koolikeskkonnas. (Graybill et al., 2009; Griffin, Lee, Waugh & Beyer, 2003; Heck, Flentje & Cochran, 2011; Lipkin, 2004)

GSA mõju koolile on uuritud alates nende loomisest ning on leitud, et grupid avaldavad koolikeskkonnale ja LGBT noortele positiivset mõju. On leitud, et neis koolides õppivate noorte hulgas, kus tegutses GSA, kogesid õpilased vähem lootusetust ja meeleheidet, enesetapukatsete ning enesevigastamiste hulk oli väiksem, kasvas LGBT noorte positiivne suhtumine kooli, kooliga seotus ning pärast grupiga liitumist paranes ka akadeemiline sooritus. Statistika toob välja, et neis koolides on vähem seksuaalse orientatsiooni tõttu toimunud koolikiusamise juhtumeid. Toodi veel välja, et grupis osalemine aitas jõuda teadmiseni, et noorte probleemid ei olnud neist endist tulenevad, vaid tulenesid tegelikult kultuuri ning ühiskonna eelarvamustest ja suhtumisest laiemalt. (Heck et al., 2011; Kosciw et al., 2012; Lee, 2002; Walls et al., 2008)

GSA'del on mõju LGB noorte positiivse identiteedi arengule. Nimelt saab grupist osa võtta ilma, et avaldataks oma seksuaalne identiteet ning „tulla kapist välja“ siis, kui ise selleks valmis ollakse. Need, kes muidu kardaksid „kapist välja tulla“, saavad julgust ning ühtlasi toetust seda turvaliselt teha. Grupist saadi endale sotsiaalne võrgustik ning sõbrad, mis jällegi suurendasid kooliga seotust ning positiivseid ilminguid nagu näiteks isolatsioonis olemise tunde vähenemine. Varasemalt üritati endale sisendada heteroseksuaalsust, sest LGB noored polnud nähtaval, gruppide moodustamine on lisanud nende liikmetele kindlustunde, et ei olda üksi. Ühtlasi toodi välja, et grupis osalejad muutusid enda ja teiste vastu ausamaks, koolis nähtavamaks ning õpetajad ei saanud enam väita, et koolis ei ole ühtegi LGB noort. (Lee, 2002; Lipkin, 2004)

GSA roll koolis võib aja jooksul muutuda vastavalt sellele, kes parasjagu sinna kuuluvad või millised on teadvustatud probleemid koolis. GSA või mõne muu tugigrupi loomine võib

mõnel juhul olla rakendamatu, sest õpilasi, kes end avalikult LGBT grupiga siduda soovivad, on lihtsalt vähe. Samuti võib osutada probleemiks vähene aktiivsete noorte hulk, kes sooviksid panustada kooli keskkonna paremaks muutumisse. Samas on selge, et GSA olemasolu koolis on efektiivseks strateegiaks seksuaalvähemustesse kuuluvate noorte toetamiseks reaalse koolikliima paranemise või LGBT noorte enesekindluse tõusmise tõttu. (Griffin et al., 2003; Hansen, 2007; Walls et al., 2008)

1.5 SEKSUAALSUS SOTSIAALKONSTRUKTSIONISMI KONTEKSTIS

Uurimused, mis käsitlevad seksuaalvähemusi ning ka erinevad organisatsioonid, mis esindavad LGB inimesi valivad teoreetiliseks lähtekohaks enamasti kas essentsialismi, sotsiaalkonstruksionismi või *Queer* teooria. Käesoleva uurimustöö teoreetiline raamistik lähtub sotsiaalsest konstruksionismist, sest selle uurimustöö raames ei ole oluline, kuidas seksuaalsus kujuneb, vaid kuidas konstrueeritakse suhtumine seksuaalsuse kujunemisesse ning LGB inimestesse.

Sotsiaalkonstruksionismi järgi on erinevad kategooriad ja ideed, mille kaudu inimesed ja ühiskonnad maailma mõtestavad ja mõistavad, ajaloo- ning kultuurispetsiifilised. Sotsiaalsed konstruksioonid tekivad inimeste ühiste tegevuste ja keelekasutuse tulemusel ning mõtestavad maailma, milles elatakse ja koos toimitakse. Seejuures tekib alati küsimus tõe ning teadmiste kohta ja sotsiaalkonstruksionismi kohaselt asuvad teadmised ning tõe inimestevahelistes konstruktides, mis tekivad interaktsioonide tulemusel. Sellest lähtuvalt on tõe hetkel aktsepteeritud arusaam maailmast, mis võib ja üldiselt erinebki ajalooliselt ning kultuuriti. Kui kasutatakse tuttavat keelt ning konstruksioone, siis on elu suhteliselt ette ennustatav, kuid ette ennustatavusele võib väljakutse esitada pannes kahtluse alla sotsiaalsed konstruktid ning teadmised. (Burr, 2003; Gergen & Gergen, 2008)

Essentsialism lähtub seksuaalsuse küsimuses stabiilsest ja muutumatust bioloogiliselt määratud või varajases lapsepõlves omandatud seksuaalsest orientatsioonist, millega inimene sildistatakse. Selle tulemusel võib ühiskonnas mingi inimgrupi alla suruda ja stigmatiseerida. Ühtlasi need terminid, mida üksteise tähistamiseks kasutatakse, kannavad endas suhte- ning võimumääratlust. Kui paarsada aastat tagasi ei olnud olemas sellist sõnavara nii enese kui teiste määratlemiseks, mis on kasutada tänasel päeval, siis teaduslik kirjandus lähtub enamasti siiski soo ning seksuaalsuse binaarsest käsitlest. Heteroseksuaalsust nähakse ikka veel kui ainust loomulikku seksuaalsust ja sellele vastandatakse homoseksuaalsust kui patoloogiat või perverssust, mis näitab omakorda seksuaalsuse käsitlest ühiskonnas mitte bioloogiast, vaid

moraalist või väärtustest lähtuva küsimusena. (Beasley, 2005; Burr, 2003; Clarke et al., 2010; Gergen & Gergen, 2008)

Sotsiaalne konstruktsionism lähtub terminist seksuaalne identiteet ja seega jätab inimese seksuaalsuse nagu muude identiteedi osade määratlemise tema enda kanda. Identiteet konstrueeritakse nende diskursuste kaudu, mis on inimesele kultuuriliselt kättesaadavad. Inimene ongi kui lõppprodukt, kombinatsioon neist temale teadaolevatest kultuurilistest diskursustest, mille ta võtab omaks vanuse, soo, hariduse, seksuaalsuse vm määratlemiseks. Seksuaalsuse diskursus on kitsas ning ideoloogiline ja LGB inimesed võtavad omaks ühiskonnas konstrueeritud arusaamise oma seksuaalsusest, mille kaudu internaliseerivad teadmised nagu nende seksuaalsus on perversne, ebaloomulik ning vale. Identiteeti otsitakse, proovides leida ühisosa enda ja erinevaid silte kandvate kogukondade vahel. Mõnikord loobutakse end üldse sildistamast, et pääseda neist negatiivsetest ühiskondlikest konstruktidest. (Beasley, 2005; Burr, 2003; Clarke et al., 2010; Sala & Benítez, 2009)

Siit võib tekkida küsimus, kelle huve seksuaalsuse ning perekonnaga seotud kitsad konstruktid teenivad. Ühiskonna muutuste vastu seisavad kõige kindlamalt need, kes arvavad sellesse kõige enam panustavat ning ühtlasi, kes saavad sellest kõige enam tulu. Seetõttu on need grupid huvitatud teiste inimgruppide marginaliseerimisest ning hüvedest ilma jätmisest näiteks õigustades ja tuues väärtusena sisse enda väärtused nagu heteroseksuaalse abielu ja sellise perekonna loomulikkuse ning moraalsuse. Üks võimalus enda huve kindlustada on hariduses edasi anda neid väärtusi, mida enamus ning võimulolijad kannavad. (Burr, 2003; Gergen & Gergen, 2008, Roof, 2002)

Sotsiaalkonstruktsionism peab väärtusi ning teadmisi ühiskonna või mingi inimgrupi kesketeks. Kui piisavalt palju inimesi jagab ühiseid vaateid ja väärtusi, siis nad loovad võimukeskme. Selliseid keskmeid võib ühiskonnas olla mitmeid ning need võivad ajas muutuda. Seega kutsubki sotsiaalkonstruktsionism üles dialoogi pidama, et esitada väljakutseid või lihtsalt kahelda võimustusüsteemides ning seeläbi anda võimalus panustamiseks neile, keda muidu ei kuulata. Oluline on pidada dialoogi ning jälgida, et võimukeskmed ei satuks konflikti, proovides leida mingit universaalset tõe. Peaks proovima leida väärtuslikke ning koostööl põhinevaid suhteid ning süsteeme tulevikuks. Kõnekas võib olla näiteks koolis asetleidvaid dialooge jälgida ning proovida tähele panna, millised arvamused või kelle arvamused on esindamata ning selle teadvustamisega proovida anda häält neile, kellele muidu ei anta. (Gergen & Gergen, 2008; Roof, 2002)

2 PEATÜKK: METOODIKA

Käesoleva uurimustöö aluseks valiti kvalitatiivne lähenemine, sest seda soovitatakse vähe uuritud ja eriti marginaliseeritud ning nähtamatutele gruppidele nõ hääle andmiseks (Clarke et al., 2010). LGB teemasid on Eestis vähe uuritud ning haridusvaldkonnas uurimused praktilised puuduvad. Uurimuse läbiviija soovis anda seksuaalvähemustesse kuuluvatele naistele võimaluse jagada oma koolikogemust ning ühtlasi uurida sellele kogemusele antud tähendusi lähtuvalt seksuaalsest identiteedist.

2.1 VALIMI KIRJELDUS

Käesoleva uurimustöö valimi moodustasid 9 seksuaalvähemustesse kuuluvat naist vanuses 20-27 aastat, kes olid lõpetanud gümnaasiumi vahemikus 2005-2012. Gümnaasiumi lõpetamise aasta tähendab, et kõik noored õppisid 2010. aastani kehtinud Põhikooli ja gümnaasiumi riikliku õppekava järgi. Seksuaalvähemustesse kuulumises lähtuti noorte enesemääratlusest ning valimisse valiti naised, kelle määratlus oli erinev heteroseksuaalsusest. Nimelt uurimustes, mis käsitlevad seksuaalsusest lähtuvaid kogemusi, esinevad peamised erinevused just kahe grupi vahel, heteroseksuaalsete ning mitte-heteroseksuaalsete inimeste vahel (Busseri et al., 2006). Seksuaalsusele lisaks on tehtud valimi puhul kitsendus soost lähtuvalt, sest kuigi mehed ja naised jagavad kogemusi lähtuvalt heteroseksuaalsusest erinevusel, siis uurimused näitavad, et esinevad ka suured erinevused just soost lähtuvalt seksuaalvähemustesse kuuluvate inimeste kogemustes (Clarke et al., 2010). Enesemääratluse järgi jagunesid noored naised vastavalt ülevaatele, mis on toodud tabelis 1.

Tabel 1. *Noorte naiste seksuaalne identiteet enesemääratluse põhjal*

Seksuaalne identiteet	Lesbi	Panoseksuaalne	Biseksuaalne	Ei soovi end määratleda
Naiste arv	5	2	1	1

2.2 ANDMEKOGUMISMEETODI KIRJELDUS

Andmekogumismeetodina on uurimuses kasutatud intervjuud, mida loetakse sobilikuks meetodiks LGBT teemade uurimisel, sest võimaldab intervjuueeritavaga otse suhelda ja küsimusi muuta vastavalt konkreetsetele kogemustele ning annab uurijale võimaluse tajuda uuritavate perspektiivi (Clarke et al., 2010; Gergen & Gergen, 2008; Käbin, 2010). Intervjuu

valiku andmekogumismeetodina määras eelkõige uurimustöö eesmärk: uurida seksuaalvähemustesse kuuluvate naiste tõlgendusi koolikogemustele lähtuvalt seksuaalsest identiteedist. Intervjuu kohad ning ajad lepiti kokku iga inimesega eraldi ning viidi läbi individuaalselt. Intervjueeritavad leiti isiklike tutvuste ning Eesti LGBT Ühingu juhatuse liikmetelt saadud kontaktide kaudu. Intervjuud viis läbi ning salvestas intervjueeritavate nõusolekul käesoleva uurimuse autor ajavahemikul 25.10.2012 - 16.02.2013. Intervjuude kestuseks kujunes keskmiselt 48 minutit (28-73 minutit). Neli intervjuud viidi läbi Tallinnas, OMA Keskuse ruumides, kaks intervjuud Tartus, DDHUBi ruumides ning kolm intervjueeritavate kodudes Tartus.

Intervjuu teemadena kasutati eelnevalt läbi töötatud LGB uurimustest saadud kategooriaid ning samas peeti silmas, et neid kategooriaid ei võetaks tõena või üldistatavana konkreetsete intervjueeritavate kogemustele (Gergen & Gergen, 2008). Lähtuti deduktiivsest kategoriseerimisstrateegiast. Läbiviidud intervjuud võib sisuliselt jagada kolmeks. Esimeses osas paluti intervjueeritavatel kirjeldada oma koolikogemust ning tõlgendada seda seoses oma seksuaalse identiteedi ja selle arenguga. Teises osas uuriti seksuaalsuse käsitlust koolis. Kolmandaks paluti intervjueeritavatel ette kujutada ideaalset kooli ning sellest lähtuvalt jõuda aspektideni, mis teevad ühest koolist hea ja toetava keskkonna LGB noortele. Intervjuu küsimused ei olnud kirjalikult fikseeritud ning muutusid intervjuude jooksul, seega võib vaadelda neid poolstruktureeritud või teemaintervjuuna (Laherand, 2008; Hirsjärvi, Remes & Sajavaara, 2005).

Intervjuu läbiviimist alustati uurimustöö eesmärkide tutvustamisega ning kinnitusega, et intervjuust saadud andmeid kasutatakse üldistatud kujul ning intervjueeritavatele tagatakse anonüümsus. Enamus intervjueeritavatest täpsustas veel üle soovi, et neid hiljem konkreetse kooliga siduda ei saaks. Kõigi intervjueeritavatega tekkis elav vestlus ning oli näha, et sooviti oma kogemust jagada. Pärast intervjuud andsid intervjueeritavad suulise nõusoleku intervjuude kasutamiseks ning vajadusel täpsustavate küsimuste esitamiseks.

2.3 ANDMEANALÜÜSI KIRJELDUS

Intervjuud transkribeeriti täies mahus ajavahemikul 26.10.2012 – 06.04.2013. Transkribeerimise viis läbi uurimuse autor, et kindlustada intervjueeritavate anonüümsus ning analüüsi ühtlane kvaliteet (Laherand, 2008). Sellele järgnes intervjuude kvalitatiivne sisuanalüüs, sest eesmärgiks oli tõlgenduste mõistmine ning mitte tulemuste statistiline kirjeldamine (Hirsjärvi et al., 2005).

Andmete analüüsimise suund oli induktiivne (Hirsjärvi et al., 2005) ning algas intervjuude lugemisel tähendusliku sisuga tekstilõikude eristamisega. Tekstilõikudest arendati välja koodid, millest omakorda kujunesid erinevate intervjuude koodide grupeerimise, võrdlemise ja tihendava ümbersõnastamise tulemusena kategooriad. Järgnevalt kujutati tulemusi tervikpildina, et paremini mõista kategooriate struktuuri. Kategooriate struktureerimisel peeti silmas, kuidas intervjuueeritavad tõlgendavad oma kogemusi lähtuvalt interaktsioonidest ning annavad hinnanguid valitsevale diskursusele identiteedi kujunemisest ning koolikogemusest rääkides (Burr, 2003; Gergen & Gergen, 2008).

Edasi järgnes analüüsi kirjutamise etapp, milles lähtuti tekkinud kategooriate struktuurist ning mida kinnitati ja testiti tsitaatidega intervjuudest. Kvalitatiivse uurimuse tulemuste esituse paindlikkusest lähtuvalt (Hirsjärvi et al., 2005) lisati analüüsile seejärel teoreetilist ning erialakirjandust ühendav arutelu. Arutelu lõpus sõnastati lühidalt uurimistulemused.

Valiidsuse tagamiseks saadeti uuritavatele arutelu ja tulemused. Intervjuueeritavad andsid positiivset ning kinnitavat tagasisidet, ühtegi sisulist parandust esitamata, mistõttu arutelu esitatakse samal kujul, kui see uuritavatele saadeti. Arutelu osas kasutatakse tsitaate eesmärgiga, et lugejal on nii kergem uurijat mõista ning seeläbi on ka võimalik uurija tõlgendusi kontrollida (Hirsjärvi et al., 2005).

3 PEATÜKK: ARUTELU

Intervjuude analüüsil ilmnes kolm peamist kategooriat: uuritavate identiteedi kujunemine, nende koolikogemus ning positiivse arengu võti ehk kool tulevikus. Iga kategooria alla moodustusid alakategooriad, mis on esitatud vastava põhikategooria juures. Uurimustulemuste illustreerimiseks ning paremaks mõistmiseks esitatakse kaldkirjas tsitaadid intervjuudest. Tsitaatide juures on kasutatud järgmisi sümboleid:

// – kahest erinevast intervjuust pärit tsitaatide eraldamine;

/./ – intervjuuteksti lühendus;

... – intervjuus esinenud paus;

[tekst] – uurimustöö autori selgitus.

3.1 IDENTITEEDI KUJUNEMINE

Identiteedi kujunemist kirjeldati läbi erinevate etappide, pideva identiteedi täpsustumise, arengut negatiivselt mõjutanud asjaolude ning omandatud toimetuleku mehhanismide. Identiteedi kujunemise positiivseid asjaolusid eraldi kategooriana ei moodustunud, küll aga kirjeldati identiteedi kujunemise juures mõnel juhul positiivsena identiteedi avalikustamist või sellest teadlikuks saamist. Edasi on toodud identiteedi kujunemise analüüs läbi nelja moodustunud alakategooria: identiteedi määratlus ja selle defineerimine, interneti osa identiteedi kujunemisel, negatiivselt mõjutavad asjaolud, toimetuleku mehhanismid.

3.1.1. Identiteedi määratlus ja selle defineerimine

Järgnevad alakategooriad on järjestatud kronoloogiliselt, samas ei läbinud kõik intervjuueeritavad neid etappe rangelt selles järjekorras ning esimesed ilmingud seksuaalse identiteedi kujunemisel võisid saada tähenduse pärast teadlikkuse tekkimist oma identiteedist. Intervjuude analüüsist ilmnes kooskõla uuritavate kogemuste tõlgenduste ning seksuaalse identiteedi kujunemise teooriatega, ainus oluline erinevus seisnes teadlikkuseni jõudmise vanuses (Clarke et al., 2010; Diamond & Lucas, 2004; Meyer, 2010).

Esimesed ilmingud. Intervjuueeritavad kirjeldasid seksuaalse identiteedi avaldumist enne identiteedist teadlikkuse või segaduse tekkimist. *Kui ma veel kooliski ei käinud, mingi kuueaastane ... siis me kaklesime väikse vennaga ühe tüdrukuga pärast // Kolmandas klassis olin juba täiesti vaimustatud /./ viienda klassi tüdrukust /./* Samas tunnistasid nad, et tegu on hilisema tagasimõtlemise ja tõlgendusega ning ilmingute avaldumise hetkel ei osanud intervjuueeritavad seikadele samasugust tähendust anda, mille need tänaseks päevaks on omandanud. Seksuaalse identiteedi omandamisel nähaksegi teistega jagatavate narratiivide olulisust ning on täiesti loomulik, et sündmustele omistatud tähendused muutuvad ajas

(Gergen & Gergen, 2008; Sala & Benítez, 2009). *Nüüd olen mõtlema hakanud, siis ma arvatavasti teadsin juba mingi algklassidest saati, aga lihtsalt väike laps ... // Tagasi saan minna lasteaeda, kus ma nagu näen, et asi ei tekkinud siis, kui ma olin 15.*

Segadus. Intervjueeritavad kirjeldasid identiteedi arengus segaduse perioodi, mis seostus mitme erineva aspektiga, näiteks raskustega identiteedi määratlemisel. Raskused võisid olla seotud terminoloogiaga, millest oldi teadlikud, kuid mille alla ennast ei suudetud või tahetud paigutada või näiteks muutus identiteedi määratlus vastavalt uuritava suhetele ajas. Samasuguseid terminoloogiaga seotud ilminguid on kirjeldanud Käbin (2010), lisades, et on inimesi, kes ei määratlegi püsivalt või üldse oma seksuaalset identiteeti. *Praeguse suhte järgi peaksin olema lesbi, aga ma tean et ma ei ole lesbi // Ma arvasin, et ma olen biseksuaalne, jaa enne seda ma üldse ei saanud aru, mis ma olen.* Samuti kirjeldati identiteediga toimetuleku raskusi. Raskused olid eelkõige seotud teadlikkusega, sest mitmed uuritavad selgitasid, et ennast on raske määratleda, kui arvatakse koolist, meediast ning kodust saadava info põhjal, et ainukene loomulik seksuaalne orientatsioon on heteroseksuaalsus. Sellega lähedane põhjus segaduse tekkimiseks oli omaks võetud negatiivne kuvand, mis seksuaalvähemustega kaasas käib. Internaliseeritud negatiivset kuvandit ning sellest lähtuvalt esinevaid toimetulekuraskusi on kirjeldanud oma töödes nii LGB teemade uurijad kui sotsiaalkonstruksionistid, ühine seisukoht on see, et seksuaalne diskursus ongi kitsas ja ideoloogiline ning on suhteliselt paratamatu, et noortel enda identiteediga probleeme tekib (Beasley, 2005; Burr, 2003; Clarke et al., 2010; Sala & Benítez, 2009). *Ma olin nagu päris segaduses nagu ... ma teadsin ... nagu mis mulle meeldib, aga ma ei teadnud kuidas sellega toime tulla ... või kuidas sellest üldse teistele rääkida... // pigem lootsin, et ma oleks [hetero] sest nii on palju kergem mõnes mõttes // see on nagu tegelikult psühholoogiliselt raske, et kui sa ei tea, kes sa oled tegelikult // ma teadvustasin endale küll, et midagi on väga valesti.*

Intervjueeritavad nägid identiteedi kujunemisel koolil suurt abistavat rolli, sealhulgas nii teadlikkuse, kui positiivse enesemääratluse kujundamisel. Samuti toodi välja olulise ning kriitilise ajana just põhikooli, kus noortel võib oma identiteediga seonduvalt tekkida probleeme. *Sellest oli puudus, et seda ei käsitletud ./ päris hästi nagu ei teadnud, kuidas sellega toime tulla niiet see ongi normaalne // seal põhikoolis sa käid nagu pea laiali otsas ja otsid oma kohta veel, et tegelikult noh üks õigemaid kohti tegelikult mingi info andmiseks ja enese leidmiseks // õpilastel, kes kuuluvad vähemusse on tegelikult keeruline eriti põhikooli ajal, kui nad ei tea, et nad ei oska ennast määratleda ./ puhtalt sellest, et sa ei tea oma orientatsiooni tekib muresid .. et ee stress ja .. olgem ausad, siis ka igasugune enesetapud ..*

Teadlikkuse tekkimine. Segadusega paralleelselt hakkas intervjueeritavatel tekkima teadlikkus oma identiteedist. Praeguse seksuaalse identiteedini jõudmisel läbiti enesemääratlemisel erinevaid etappe. *See oli nagu hetero, bi, lesbi // enesemääratlus vist oli /.. / üheksakümmend protsenti hetero .. ja siis mingi aeg /.. / hakkasid need protsendid rohkem nagu kalduma ühele või teisele poole.* Seksuaalse identiteedi kujunemise kirjeldamisel tõid intervjueeritavad välja eredalt meelde jäänud sündmuse, mis aitasid endas selgusele jõuda. *Arusaamine oli täpselt nagu ohooo moment /.. / kui sõbranna jooksis ja ütles /.. / mingi tüdruk tuli ja suudles mind ... ja siis minu mõte oli see, miks minuga sellised asjad ei juhtu.*

Oma praeguse seksuaalse identiteedini jõudsid uuritavad erinevas vanuses. Kõige nooremalt jõudis üks intervjueeritav enda määratlemiseni lesbina 14-aastaselt ning kõige vanemana 24-aastaselt. Intervjueeritavate kogemusi ei saa üldistada Eesti kohta, kuid nende vanuste võrdlemine USAs läbiviidud uurimuste tulemustega, mille kohaselt jõuavad tüdrukud keskmiselt arusaamisele oma seksuaalsest suundumusest 12,2-aastaselt (Diamond & Lucas, 2004), tekitab ikkagi küsimuse, miks Eestis teadlikkus seksuaalsest identiteedist nii hilises eas arenema hakkab. *Ilmselt selline suurem selgus /.. / nagu läbi mõeldud ja siis sellest edasi nagu mingeid samme astunud, see tuli ülikooli teisel aastal alles // 15-16, siis oli nagu kindel, et ei, mehed ei meeldi...* Hilisema enesemääratluse tekkimisega on seotud mitmel intervjueeritaval kahetsus, et seda avastust enda jaoks varem ei tehtud. *Oleks mul ka kunagi selline mõte olnud // kui ma olen kuulnud näiteks, et tõesti juba põhikoolis mingisugused sõbrannad leiavad üksteist /.. / või kaks poissi avastavad üksteist ja et see on nagu kuidagi nii lahe ...*

Üks intervjueeritavatest jagas oma lugu, kus tema jaoks toimus teadlikkuse tekkimine, enese määratlemine ning ühtlasi avalik identiteedi tunnistamine kõik ühe korraga. Seda on oma uurimustes käsitlenud Savin-Williams ning Diamond (2000), kes samuti toovad välja asjaolu, et naiste jaoks on see üks levinud viis enesemääratlemisel. */.. / siis mu üks sõbranna /.. / ütles, et aa muide ma olen bi ja siis mult tuli ka kohe vastus, et mina ka /.. / siuke oli mu kapist välja tulek näiteks /.. / aga kuskil nii ma hakkasin nagu reaalselt mõtlema, et oo vist olengi jaa ...*

Teadlikkuse tekkimine ei ole seotud alati enda kindla määratlemisega. Intervjuudest tuli pigem välja, et määratlus on oluline teiste jaoks. *Mina ka ei armasta ennast sildistada aga teiste jaoks selguse loomiseks ma ikka ütlen ära. // kas ei määratleks üldse või siis ütleks panseksuaal. // Kui üldse siis määratlema peab ja senise kogemuse põhjal ka /.. / siis vist panseksuaalne.* Üks intervjueeritav ei soovinud ennast üldse mingi kindla seksuaalse orientatsiooni kaudu määratleda, sest see oleks piirav. *Mina defineeriksin lihtsalt, et olen [nimi] ma ei ütleks, et ma oleksin täiesti, ma ei tea homo või täiesti hetero või täiesti bi või..*

kes teab, mis juhtuda võib. Samuti tundus oluline intervjuueeritavate jaoks enda määratlust selgitada ning juurde tuua positiivne kontekst. Soov võib olla tingitud ühiskonnas LGB määratlusega seotud negatiivse, marginaliseeriva kontekstiga ning selle murdmiseks või enese väärtuse määratlemiseks tuuakse võimalusel välja kontekst, kuhu ennast soovitakse paigutada. *Enamasti ma ütlen, et minus on nii palju armastust, et ei jätku ühele soole.*

Identiteedi avalikustamine. Intervjuueeritavad kirjeldasid erinevaid identiteedi avalikustamise kogemusi, mida nad ise nimetavad „kapist välja tulemiseks“. Esimesena tuldi „kapist välja“ emale või parimale sõbrannale. See on kooskõlas eelnevate uurimustega, mille kohaselt valitakse esimesed inimesed eeldatava suhtumise järgi ning nendeks on enamasti perekonnaliikmed või lähimad sõbrad (Clarke et al., 2010; Sala & Benítez, 2009). Enda valikul identiteedi avalikustamist kirjeldati pigem positiivse ja vabastava kogemusena, millel oli positiivne mõju edasistele suhetele inimesega, kellele „kapist välja tuldi“. *././ ta ütles selle peale, et no kui sulle see tüdruk meeldib, eks sa võta ära.. minu ema, kes on maailma kõige konservatiivsem inimene // Mu ema teadis sellest ajast peale, kui mulle keegi meeldis ja minu jaoks oli see normaalne.* Kirjeldati ka identiteedi avalikustamisega kaasnenud pettumusi, mis on teinud uuritavad ettevaatlikuks tulevaste „kapist välja tuleku“ otsuste ees. *Mul on nagu olnud elu jooksul neid pettumusi üsna mitu, et ././ kui ma ise olen ././ arvamusel, et minu nagu sõbrad või mulle lähedased inimesed ././ peaksid olema ju sama avatud ja tolerantsed kui mina ... nad ei saa olla mingid siuksed kitsas kastis kinni ././ elu on näidanud, et saavad küll.*

Intervjuueeritavad kirjeldasid kooli lõpetamist ja sellele järgnenud kolimist uude kohta vabanemisena, mille järel sai hakata oma seksuaalsust rohkem uurima. Vabanemine võis olla seotud negatiivsete kogemustega seksuaalse identiteedi avalikustamisel või sooviga oma kodukohas mitte avalikult „kapist välja tulla“. *Kui Hispaaniasse läksin ././ siis ma võisin olla juba see, kes ma tahtsin // Kui ma tulin Tartusse, siis oli jess, ma saan hakata naist otsima.*

Kaks intervjuueeritut eelistasid identiteedi avalikustamisele vaikimist ning lootsid, et lähedased ning koolikaaslased saavad ise aru, et nad on lesbid, ilma, et neile seda otse välja ütelda. Vaikimise õigustusena nimetati oma seksuaalsest identiteedist märku andmist käitumise läbi, mis tähendas, et ei käitunud vastavalt eeldatavatele soonormidele. *Kõik arvasid, et me oleme lihtsalt väga-väga-väga lähedased sõbrannad, et keegi ei aimanudki ././ ma ei saa aru ././ kui pime võib tegelt olla // Ma arvan, et kõik tegelt teadsid, sest et mul ei olnud kunagi boyfriendi ja kõigil teistel oli ././ ma ei käinud roosades riietes ja ei värvind küüsi ja .. julgesin väljendada oma mõtteid ././ ma arvan, et kõik teadsid tegelt.*

Kartus avalikustada oma seksuaalne identiteet. Olenemata, kas intervjueritav oli kooliajal oma seksuaalse identiteedi avalikustanud või mitte, siis intervjuu käigus mainiti erinevate teemade juures aspekte, miks noored kooliajal oma seksuaalsust ei avalikusta. Peamise põhjusena toodi ära emotsionaalne haavatavus ning võimalik negatiivne tähelepanu kaasõpilastelt, mis võib avalikustamise ajal ning hiljem kaasneda. *Ma ei oleks saand seda teha /.. / ma ei ole emotsionaalselt niiiii tugev // võib olla oleks midagi öeldud /.. / sel ajal oleks kindlasti mul palju rohkem hinge löönd kui praegu.* Veske (2011) uurimusest selgus, et kooliajal oma identiteedi avalikustajaid on vähe ning see on seotud kiusamise kartuse ning julguse puudumisega. Intervjueritavad kartsid ka õpetajate reaktsioone, nende võimalikku negatiivset tähelepanu ja võimupositsiooni ära kasutamist. *Mõni õpetaja hakkab sulle selle pärast näkku panema kasvõi /.. / mõnitamine .. hinnetega manipuleerimine.*

Lisaks toodi välja seksuaalse identiteedi avalikustamise piiranguna pere teadmatust sellest. Väikeses kohas elamisega kaasnes hirm, et kui koolis oma identiteet avalikustada, siis saavad sellest kõik teada, sealhulgas perekond, millega omakorda võivad kaasneda erinevad probleemid. *Mu pere ei teadnud /.. / kui ma kodus elasin, siis ma ikka veits kartsin ka.*

3.1.2. Interneti osa identiteedi kujunemisel

Intervjueritavad tõid oma identiteedi kujunemisel ja teadlikkuse tekkimisel olulisena välja interneti. Esiteks peeti interneti oluliseks infoallikaks, sest kui koolis LGB teemat ei käsitletud, siis internetist sai selle kätte. Lisaks tõid uuritavad välja asjaolu, et internetist oli kergem otsida oma küsimustele vastuseid, kui minna kelleltki küsima. *Ta pigem pöördub interneti poole, kui kellegi teise inimese poole.* Samas ei pidanud uuritavad seda parimaks variandiks, sest esmane soov oli arutelu ning informatsiooni jagamine koolis. Interneti poole pöördumine oli käepärane võimalus, kui mujalt infot ei saadud. *Muidugi ma oleks tahtnud rohkem sellest kõnelemist /.. / pigem ikkagi, et ise pidid nagu otsima infot ...*

Teise olulise rollina pidasid intervjueritavad interneti kanaliks kogukonnani jõudmisel. Kuivõrd koolis jääb väheseks LGB kontakte ning samuti ei julgeta avalikult oma seksuaalset identiteeti tunnustada ning neil teemadel kõnelda, siis kirjeldasid mitmed intervjueritavad, kuidas kasutati interneti, et kogukonnani või lihtsalt inimesteni jõuda, kellega LGB teemadel rääkida. *Seal on võimalik mingid ajad kokku leppida või mida iganes rääkida sellest // jaa minagi alustasin internetist .. no sealt ma leidsin kasvõi selle .. et Tartus toimuvad mingid üritused // siis leidsingi selle vikerkaare vestlusringi /.. / mingi jumala huupi lihtsalt, et kuidagi googeldasin välja... Interneti suurt rolli kogukonnani jõudmisel kinnitavad ka välismaal tehtud uurimused (Guasp, 2012; Priebe & Svedin, 2012).*

3.1.3. *Negatiivselt mõjutavad asjaolud*

Identiteedi kujunemisel mängivad rolli erinevad asjaolud ning noored on emotsionaalselt ja konteksti suhtes tundlikud, püüdes alateadlikult kinni teemad, millest räägitakse ning millest ei ole kombeks rääkida. Homo-, bi- ja panseksuaalsus tunduvad olevat üks teemade ring, millest avalikult ei räägita ning mis omakorda toob kaasa nähtamatuse tunde. *Hästi palju sõpru oli klassis, kes teadsid, aga nagu see ei olnud nagu siuke asi, millest nagu avalikult räägiti.* Seksuaalne identiteet ise ei kannu endas riski noore psühholoogilisele ning füüsilisele heaolule, risk kaasneb negatiivsetest interaktsioonidest perekonna, eakaaslaste ning ühiskonnaga (Hansen, 2007). Sama mõtet väljendasid intervjueeritavad, kes esitasid järgnevaid identiteedi arengut negatiivselt mõjutanud asjaolusid.

Kodu suhtumine. Kodust pärinesid intervjueeritavate esimesed kokkupuuted seksuaalvähemustesse suhtumisega, mis võis väljenduda meediast tulevat infot või ühiseid tuttavaid kommenteerides. Kodu suhtumine oli seotud otsusega, kas noor rääkis oma seksuaalsusest või mitte. *Nad emaga arutasid /.. / gei mehed on veel siuksed nunnud /.. / lesbid on küll tõsiselt rõvedad ja siis õde ütles /.. / nad on nagu lapsepõlves mingi ahistatud /.. / siis ma mõtlesin, et aa ok ma vist ei räägi neile.* Üks intervjueeritav rääkis loo lapsepõlvest, millest on siiani jäänud internaliseeritud häbitunne ning teadmine, et on teemad, millest avalikult ei räägita. Perekonna suhtumise internaliseerimisest räägib Bourdieu (1984, viidatud Strömpl et al., 2007 j), kes kinnitab, et perekond ongi esmane sotsiaalne grupp, kelle mõtlemisviisi üle võetakse. *Piinlik on sellest rääkida /.. / siis mu vanaema, ma ei tea, kas ta sai aru, et me teeme seal midagi kahtlast, aga siis ta ükshetk ütles, et enam ei tohi seal mängida.*

Kodu suhtumine ning sealt tulenev arvamus, et on teemad, millest avalikult ei räägita, mõjutas intervjueeritavate koolis käitumist ning seda, mida koolis räägiti või rääkimata jäeti. *Minu isa ... neli tissi ja kaks nokut ikka ei tohiks lapsi saada /.. / siis väga ei hakka sellest nagu kuidagi koolis ka väga patrama.* Samas tuleb intervjuudest välja, et kui prooviti aru saada, miks koolis LGB inimestest ei kõnelda või väljendatakse negatiivset suhtumist, siis oma vanemate suhtumisele ei soovitud leida õigustust, vaid väljendati, et see mõjub lastele negatiivselt. *Kui kodus ka veel tullakse ja jauratakse sulle, et see on nagu .. mõlemad vanemad on homofoobid süsteemis, et siis nagu ... tere tore.*

Eeskujude, teadlikkuse puudumine. Intervjueeritavate jaoks oli oluline puudujääk teadlikkuse ning eeskujude puudumine koolieas. Mitmed uuritavad tõid konkreetselt välja, et kui info seksuaalsete orientatsioonide kohta oleks olnud varem teada, siis oleks lihtsam olnud end määratleda ning oleks võinud vältida või lühendada segaduse perioodi. *Tagantjärele*

mõeldes on kõik asjad nii loogilised /.. / tõenäoliselt on ikkagi asi selles, et nagu seda teadlikkust oli nagu võrratult vähe /.. / ei olnud nagu väga palju eeskujusid...

Teadlikkust toodi sisse lisaks seksuaalse identiteedi käsitlemise piiratusetele ka konkreetse info kontekstis nagu näiteks turvaline seksuaalkäitumine samasoolistes suhetes. /.. / käisin ja lasin ringi ... ei mõelnud selle peale, et kas peaks olema turvaline või mitte. Samuti ei piiratud teadlikkuse küsimust infost teadlikkusega, vaid olulisemana toodi sisse LGB inimeste positiivsete eeskujude ning tasakaalustatud käsitlemise puudus. *Oleks meeldinud, kui oleks sellest räägitud, võib olla mul oleks natukene /.. / hingel kergem olnud /.. / üksinda mingi mõtlen, et kas ma siis olen normaalne või ma ei ole.* USA õpilaste seas läbi viidud uurimuses jõutakse samale tulemusele, et õpilased peavad positiivseid näiteid LGB inimestest oluliseks (Kosciw et al., 2012).

Teadlikkus on oluline ka oma kogemustele tõlgenduste andmisel. Kui puudub vastav teave, siis ei saa enda arengus seda teavet kasutada ning oma kogemustele sellest lähtuvat tähendust omistada. Intervjueeritavad kirjeldavad seiku, mis tagasivaates omavad selget seost tänaseks päevaks kujunenud seksuaalse identiteediga, kuid tolles hetkes omistati nendele kogemustele teine tähendus. *Kui ma olingi hästi vaimustuses mingitest tüdrukutest, siis ma ei omistanud sellele kunagi mingisugust seksuaalset poolt /.. / kui sa mingisugusest poisist vaimustud, siis tõenäoliselt sa oled kas armunud või et sulle ikka väga meeldib /.. / kui sa tüdruku puhul vaatad, et issand kui ilus ta on /.. / et mida ma siis nüüd teen ...*

Noorukieas mõju avaldanud juhtumid. Lisaks sellele, et intervjueeritavad puutusid kokku negatiivse kodu suhtumise ning info ja eeskujude puudumisega, mõjutasid uuritavaid negatiivsed lood, mida kasvamise ajal räägiti või mis nende tutvusringkonnas juhtunud olid. Negatiivseid lugusid jutustasid intervjueeritavad selgituseks, miks ei julgetud noorena avalikult seksuaalsusest rääkida või isegi keelati endal oma seksuaalsusele mõelda või sellega seondult abi küsida. *Ja siis ühekorra ta sai poiss peksa ka .. sest ta pargis oma kutiga musitas .. no sellest räägiti küll koolis, õpetajad veel rääkisid, oh sai peksa, nii äge // ma tean, et temal [geipoiss] oli mingi probleem vanematega, et ta visati kodust välja // mingi kaks vanemat meest elasid koos .. üks tegi enesetapu ja teine oli nii õnnetu .. pidas seal vist üksinda oma peielauda /.. / läks õhtul rattaga viina järgi .. ja talv oli /.. / ja siis ta vajus kuhugi lumehange ära .. sinna ta surigi /.. / need olid aastakümneid saanud mingi tõesti terrorit.*

Meedia ja stereotüüpide mõju. Lisaks suusõnaliselt kuulnud juttudele kirjeldasid intervjueeritavad, kuidas meedia kaudu inimesteni jõudnud sõnumid võivad jätta märki tervetele inimgrupile. *Kollane meedia on ikka .. parajaks tsirkuseks kogu selle*

homoseksuaalsuse keerand /.. / ja siis ongi, et keegi räägib homost ja võib olla mõni mõtleb, et see tähendabki karnevali. Teise ning isiklikuma aspektina tuleb ühe intervjueritava näite varal välja, et meediast saadud sõnumid võivad isiklikult mõjuda ning panna ümber mõtestama seda, kuidas noor ennast tunneb ning lisaks kui noorel peaks olema segadus või probleem oma seksuaalse identiteediga, siis sel juhul meedia, vaid kinnitab seda. Kui telekas jajaa kuskil mujal kirjanduses räägiti, et ikkagi see ei ole normaalne, siis ma mõtlesin et ootoot, mis mõttes ma ei ole normaalne.. enne seda /.. / see ei olnud nagu mingi probleem

Lisaks tuuakse meediaga seonduva probleemina ära piiravate ning segadust tekitavate stereotüüpide kinnitamine ning levitamine. Nähes ainult kitsast pilti seksuaalvähemustest, ei soovita end selle grupiga siduda või ei teki üldse mõtet, et võib olla ollakse LGB kogukonna liikmed. Stereotüüpide levitamine on üks näide, kuidas meedia kinnitab heteronormatiivset maailmakäsitlust (Clarke et al., 2010) ning mille läbi ei mõelda tagajärgedele. *Mis iganes need stereotüübid praegu on /.. / meedias näiteks levitatakse /.. / gei meeste puhul on ikka see, et nad on sellised nagu flamboyant queen /.. / naiste puhul ikka see trammijuht butch teema ...*

Lisaks meediale levitavad ja kinnitavad stereotüüpe noorte lähedased ning tuttavad. Samuti piiravad stereotüübid identiteedis selgusele jõudmist ning tekitavad soovi pidevalt tõestada, et need stereotüübid ei ole laiendatavad kõigile LGB inimestele. *Oled homo onju, siis see tähendab pidevalt seda, et sa lihtsalt kõnnid ringi, ila ripakil aint paneks kõike, mis liigub .. tunne on küll siukene peale kõiki neid kõlakaid, mis jõudsid minuni // me ei ole mingid seksinäljas perverdid onju ...*

3.1.4. Toimetuleku mehhanismid

Identiteedi kujunemise perioodil ning hilisemate kogemuste kirjeldamisel töid intervjueritavad välja erinevaid toimetuleku mehhanisme, kuidas koolis kas endale tähelepanu ei tõmmatud või prooviti leida muid aspekte, millele hakataks seksuaalse identiteedi asemel tähelepanu pöörama. Intervjueritavate välja toodud toimetuleku mehhanismid on sarnased, mida on ka varasemalt kirjeldatud ning jaotatud laias laastus kaheks: välisele survele allumine ning koolis enese kehtestamine (Strömpl et al., 2007).

Esimesena kirjeldati võimalust koolis nõ massi sulanduda ning väliselt käituda nagu teised. Sellise käitumisega võib kaasnedu psühholoogiline ping, sest kardetakse eksida või enda tõelist identiteeti paljastada. *Olin suhtselt hall kuju nagu ... keegi väga ei mäleta mind tõenäoliselt // sulandume massi /.. / üritad niiöelda ühiskonna survele koguaeg /.. / järele anda siis on tiba keeruline // põhikooli ajal on juba lihtsalt see suhtumine, et kõiki sõimatakse pedeks isegi siis, kui tegelikult ei ole /.. / ikkagi kõik üritavad massi sulanduda .. et üle elada ..*

Teise toimetuleku võimalusena kirjeldati psühholoogilist eraldumist ning füüsilist isolatsiooni. Mitmed intervjueritavad rääkisid, et olid kooliajal üksi ning proovisid murede ja mõtetega ise hakkama saada, sest nii oli lihtsam ning oli võimalik vältida ebaseeldivate olukordade teket. *Üksinda sain hakkama, omaette... // Ma ei taha üldse sellele mõeldagi, mida teised inimesed minust mõtlevad.* Enda eraldamine võis jõuda koolist puudumiseni, sest siis eraldati lisaks tunnete tasandile end füüsiliselt neist inimestest, kellega koos ei soovitud viibida. Välismaal läbiviidud uurimused toovad välja sama toimetuleku mehhanismi suure osakaalu LGB noorte hulgas, kuid kirjeldavad lisaks koolist eemale jäämist, kui selle üht võimalikku tagajärge (Clarke et al., 2010; Guasp, 2012; Meyer, 2010). Käesolevas uurimuses väljalangevust ei kirjeldatud ning selle põhjusena võib tuua valimi moodustamise põhimõtte, et intervjueritavad on kõik lõpetanud gümnaasiumi. *Peale kümnendat klassi, ma ei viitsinud absoluutselt koolis käia, sest kõigile jäi jalgu see, et mulle vist meeldivad naised.*

Kui ei soovitud massi sulanduda, siis nähti võimalusena suunata tähelepanu seksuaalselt identiteedilt kõrvale. Kõige lihtsama võimalusena toodi välja välimuse muutmine ning seeläbi enda seostamine mõne LGB grupist erineva sotsiaalse grupiga. *Nad vist arvasid, et ma olen mingi lihtsalt punkar või asi .. sest miks keegi peaks mind norima selle pärast, et ma mingi à la homo olen? /.. / juuksevärv muutus koguaeg ... ja siis oli hea vaata, et räägiti juuksevärvist // ma olin kiilakas /.. / ja kandsin mingeid siukseid hästi maskuliinseid riideid.*

Kui identiteedi osas oli saavutatud kindlus, siis oli kergem koolis hakkama saada ning teiste kommentaaridele vastu astuda. Intervjueritavad tõid välja, et kõige olulisem on endale meeldida ning seejärel ei teki probleeme teiste arvamustega. *Mul läkski kergelt selle pärast, et ma olin uhke ja kui inimene on uhke, siis mida sa talle ütled /.. / sa ei ütle talle "lesbi" sest see ei tee talle ju haiget /.. / kui sa oleks nagu siuke pool kapis onju ja siis sa kutsuks lesbiks, no see oleks siis mingi õudus /.. / kõik oleneb sellest, kuidas sa suhtud sellesse ise // Ma ei ole /.. / maha salanud /.. / või vihanud seda, kes ma olen /.. / teistel on probleem, kui neile ei meeldi ...*

Samas tunnistasid intervjueritavad, et mõnedes olukordades või teatud seltskondades valiti agressiivne käitumine. *Hakkasin lõpuks ise mõnitama ja norima, sest rünnak on parim enesekaitse // kui [poisi nimi] ütles, et ooo faggot.. sain kurjaks ja lõin teda.* Agressiivse käitumisega saavutati olukord, kus suudeti eemale hoida enda suhtes eeldatav negatiivne hoiak. Intervjuudest jäi mulje, et osad uuritavad olid veendunud selles, et kui ise agressiivselt ei oleks käitunud, siis oleks nende koolikogemus olnud erinev, sest neist oleks saanud kiusamise ohvrid. *Lihtsalt ei öeldud mulle näkku, sest ma olen ise üsna siukse karmi ütlemisega, kui keegi mulle midagi ütleb, siis ma lajatan kohe vastu // Mina olin ise agressor pigem /.. / valisin alati selle tee /.. / see on nagu see põhjus, miks mind ei kiusatud eriti.*

3.2 UURITAVATE KOOLIKOGEMUS

Intervjueritavad kirjeldavad identiteedi kujunemist koolikogemusega paralleelselt. Koolilt oodati infot, LGB teemade normaliseerimist ning põhjalikku ja avatud käsitlust. Koolis eristati mitmeid osapooli nagu õpetajad, teised koolitöötajad ning kaasõpilased. Olulisena vaadati nii osapoolte üldist suhtumist LGB teemadesse, kui konkreetsemalt erinevate suhtumiste väljendusi näiteks homfoobse kiusamise või ignoreerimisena. Samas ei nimetanud ükski intervjueritav, et nende koolis homfoobset kiusamist esines, ometi kirjeldati juhtumeid, mida võib pidada homfoobse kiusamise erinevateks vormideks.

3.2.1. LGB teema käsitlus

LGB teemade käsitlemise või käsitlemata jätmise kohta jagasid intervjueritavad erinevaid kogemusi nii ainete kui õpetajatega seonduvalt. Erinevused esinesid kooliti ning õpetajate vahel arvatavasti seetõttu, et Eestis puudub laialdane koolitusprogramm ning ühtne lähenemine (Grossthal & Meior, 2012), samuti õppisid intervjueritavad kõik kuni 2010. aastani kehtinud Põhikooli ja gümnaasiumi riikliku õppekava järgi, mis ei sisaldanud lahti kirjutatud seksuaalsuse ning perekonna käsitlust.

Intervjueritavad tõid välja, et LGB teemade käsitlus puudus täielikult või oli piiratud. Tundub, et kitsalt heteroseksuaalsusest lähtuvate väärtuste edasi andmist peetakse koolis sama oluliseks, kui näiteks matemaatika teadmisi (Lee, 2002). Kui heteroseksuaalsusest erinev käsitlus puudus, anti julgelt hinnanguid, et sellest lähtuvalt olid tunnid igavad, kitsas käsitlus tekitas trotsi või oldi õnnetu, et neile olulisi teemasid ei puudutatud. *Õpetajad ei toonud seda ise kunagi jutuks... sellest on kahju // Perekonnaõpetus /.. / seal räägiti mingitest sellistest nagu ma ei tea pereväärtustest /.. / see oli isegi nii igav et ma ei mäleta... aga kindlasti ei olnud seal juttu nagu seksuaalsusest // Miks sa pead rõhutama seda mehe ja naise vahelist armastust, et siis ma mäletan ka, et see tekitas minus väga suurt trotsi. // Näidete toomisel ja kogu aeg nagu ... piirduakse ainult selle heteroseksuaalsusega. See on nagu igav, jama.*

Kuigi üldiselt ei peetud õpetajaid homfoobseteks, siis seda enam tekitas intervjueritavatele üllatust tõdemus, et LGB teemasid ei käsitletud. Foucault (2002) järgi ei tekigi inimestes kahtlust, mida neile valitsev diskursus räägib või rääkimata jätab, see kahtlus saab tekkida juhul, kui hakatakse analüüsima, mis jääb sellest esitatud diskursusest välja. Vestluse käigus jäi mulje, et intervjueritavad hakkasid kahtlema õpetajatele antud hinnangutes, sest jäid mõtlema põhjustele, miks õpetajad piirdusid heteronormatiivse käsitlusega. *Keegi ei olnud homfoobne õpetajatest, aga samas seda teemat nagu üldse ei puudutatud ka.* Uuritavad pidasid LGB teemasid inimeseõpetuse, perekonnaõpetuse või bioloogia tundidesse kuuluvaks. Neis ainetes oodati seksuaalsuse ja peremudelite mitmekesisit

käsitlust ning ühtlasi turvalise seksuaalkäitumise juures oodati minimaalselt edasise infoni juhatamist. Teema käsitlemata jätmisele andsid intervjueeritavad hinnangu, et tegu ei olnud olulise teemaga või tegu oli tabuteemaga, mida ei olnud sobilik koolis arutada. Sellist hinnangute andmist kinnitab Bourdieu (1984, viidatud Strömpl et al., 2007 j), kelle järgi õpetajad annavadki oma tundides käsitlevate teemadega märku, millised suundumused on lubatud ning millised ei ole. *Mida kaks naist omavahel saaksid teha, et oleks turvaline seks, sellest ei olnud kunagi juttu või erinevatest peremudelitest, ikka mees ja naine ja kaks last ja koer ja kass // et sellest ei räägita, jätabki mulje, et see on mingisugune salajane asi või, et sellest ei tohi rääkida // Meie koolis ilmselt siis leiti, et seda ei ole vaja // see oli lihtsalt nagu mingi kõrvale lükatud teema // Tõenäoliselt ei pidanud vajalikuks, et seksuaalsusest küll ei rääkinud mitte keegi ./.* seda õpid kuskil poe taga, kus keegi kirjutab, et vitja on pede.

Uuritavad hakkasid välja tooma põhjendusi ning õigustusi, miks õpetajad ei käsitlenud LGB teemasid. Nimetati õpetajate teadmiste nappust, vähest kokkupuutumist LGB inimestega ning seda, et tegu on keerulise teemaga, mida tunnis rahulikult arutada. Toodi paralleele seksist rääkimisega, mis muudab õpilased tunnis rahutuks ning õpetajad kardavad kaotada klassi üle kontrolli. *Raske on mingit arutlust luua nagu ja analüüsi luua inimestega, kes ütlevad selle peale rõve, vastik, väk.* Intervjueeritavad arvasid, et LGB teemadel ei arutletud, sest õpetajad ei pidanud seda vajalikus, sest koolis ei nähtud homoseksuaalseid suhteid. *Kuna ei olnud ka nagu õpilaste seas kedagi või ei olnud niiõelda homoseksuaalseid paare, siis järelikult ei tekkinud ka nagu põhjust mainida tegelikult ka tunnis võib olla seda teemat.* Vastukaaluks arvas üks intervjueeritav, et õpetajad kardavad teemat tõstatada, sest arvavad, et klassis võib olla LGB õpilasi, kellele sellega negatiivset tähelepanu tõmmatakse. Õpetaja isikust lähtuvalt toodi sisse oluliste argumentidena õpetaja vanus ning suhtumine LGB inimestesse. *Kõik õpetajad on seal hästi vanad ./.* on nagu nendes oma stagna asjades täiesti kinni // Seda on väga raske nõuda mingisugustelt tolmustelt pedagoogidelt, kes ise on näiteks selle vastu või see mõte on neile nagu täiesti vastuvõetamatu ja vastik. Üks intervjueeritav pakkus põhjendusena välja õpetajate kartuse vanemate reaktsioonide ees. *Ma saan aru, et vanemate vastuseis ja kõik on väga suur, et .. see on üsna keeruline.*

Oma negatiivsetest kogemustest lähtuvalt toodi välja kaks põhjendust, miks LGB teemade käsitlemata jätmine on õigustatud. Üks neist oli olukord, kui õpetaja võiks teemat käsitleda kitsalt või stereotüüpselt ning teisalt, kui õpetaja teab, et ei suuda negatiivset arutelu klassis ohjata. *Selle asemel, et pigem öelda, et kõik geid on naiselikud mehed ja kõik lesbid on mehelikud naised, selle asemel pigem ole vaib ./.* ma arvan, et sealt oleks jälle tulnud mingisugune pikk ja ebameeldiv arutelu...

Intervjueeritavate kogemused LGB teemade käsitlemistest olid pigem negatiivsed. Samad tulemused on omased välismaal tehtud uurimustele, kus LGB teemad on olnud vaatluse all aastaid ning käsitlus ja õpetajate suhtumine on pigem negatiivne või neutraalne kui positiivne ja kaasav (Guasp, 2012; Kosciw et al., 2012). Uuritavatele meenusid esimesena negatiivsed lood kooliajast, edasi rääkides meenusid neutraalsemad faktipõhised käsitlused, mis pärinesid teistest ainetest kui inimeseõpetus või bioloogia. Kõige kitsam käsitlus piirdus õpetaja poolse mainimisega, et on olemas homoseksuaalsus, kuid seejuures jäid vaatluse alt välja teised seksuaalsed orientatsioonid. *See oli pigem nagu homoseksuaalsus, heteroseksuaalsus ja siis kõik ülejäänud seksuaalsused, et nagu olid nagu siuksed, et jah pole oluline vaata.* Erinevatest ainetest oli meelde jäänud fakte, mis jälle olid seotud pigem negatiivsete ilmingutega.

Muusikas rääkisime sellest ... kes põhimõtteliselt tappis ennast selle pärast ära, sest talle öeldi, et muidu ta läheb vangi, sest ta oli homoseksuaal... Tšaikovski /.. / kirjanduses oli see Oscar Wilde /.. / räägiti üsna pikalt ikka, kuidas ta vangi läks ja ja mis seal kõik oli.

LGB teemade käsitlemisega seostus intervjueeritavatel ootus teada saada õpetajate või oma klassikaaslaste arvamusi ning suhtumist. Väljendati pettumust, kui teemasid põhjalikult ei arutatud ning seega ei saadud teavet ei LGB teemade ega kaasõpilaste suhtumise kohta. *Perekonnaõpetus /.. / ma istusin seal ja siis ootasin umbes, et mis mu klassikaaslased must arvavad /.. / mis arvamused sealt kõik tulevad agaaa .. ei, mindi nagu hästi kiiresti teemast üle /.. / siis ma olin pettunud...*

Intervjueeritavad jagasid ka negatiivseid mälestusi, mida kirjeldati nii elavalt nagu need oleks alles hiljuti juhtunud. Negatiivsed käsitlused seostusid homoseksuaalsusele hinnangute andmise, õpetaja isiklike arvamuste tõe pähe rääkimisega või kui õpetajad ajavad segamini mõisted nagu homoseksuaalsus ja pedofiilia ning esitavad homoseksuaalsust seksuaalhälbe võtmes. Kuivõrd õpetajate jaoks on see olnud tõesena omaks võetud veendumus läbi kogu nende elu ning nad ei ole osanud seda kahtluse alla seada, siis esitavad nad seda koolitundides kui tõde. Foucault (2002) on kirjutanud, et valitsev diskursus ei tohiks võtta enda seisukohti kui kindlaid ja ajas muutumatuid, vaid peaks ise olema valmis oma tõekspidamisi pidevalt uute sündmuste valguses üle vaatama. */.. / ja siis psühholoogia õpetaja lõi pauguga laks raamatu keset lauda laiali ja ütles, et homoseksuaalsus - väärastund raisad kõik, peatükk kinni, võtame edasi.. ja niimoodi oligi, niimoodi võeti homoseksuaalsust läbi // õpetaja siis räägib /.. / et kui on väikene poiss, siuke pisikene alles, selline kolme nelja aastane onju, ema on tal üksikema, isa on ta mahajätnud onju ja siis on hea naabrionu siuke vanem meesterahvas ja siis ta viib talle koguaeg kommi ja tahab temaga mängida ja kutsub teda külla ja siis noh viib väljasõitudele ilma emata ja nii edasi ja nii tekivad homoseksuaalid...*

LGB teemade ühe käsitlemise võimalusena töid intervjueeritavad välja õpilaste poolt teema tõstatuse. *Tõin ka sisse näiteks selle homoabieliu ja samasooliste abielu küsimusi, aga aga õpetajad ise seda ei toonud kunagi ... sellest on nagu väga kahju.* Ise teema tõstatamisega kirjeldati ka negatiivseid ilminguid nagu näiteks õpetaja negatiivse suhtumise väljendamine või halb kogemus tekkinud arutelust, kus jäid kõlama homofobsed märkused. *././ siis ta rääkis umbes ././ peate kasutama kondoomi ja siis ee ärge rasedaks jääge ja ja siis näitas meile mingisugust filmi .. ja siis ma vist isegi küsisin, et no, et mis nagu homoseksuaalsetes suhetes on ja siis, ahhh sellest me üldse ei räägi ja siis oli see teema lihtsalt nagu lõpetatud ././ see hetk oli ebameeldiv.* Kirjeldatud olukordades ilmnis viiteid, et õpetajad ei oska alati adekvaatselt käituda, kuid intervjueeritavad tõlgendasid positiivselt reageeringuid, kus õpetaja lõpetas üheselt negatiivse LGB teema tõstatuse. *Õpetajast oli aru saada, et tema ei olnud homoseksuaalsuse ././ vastane ././ pani ikka vait klassivenna, et ütles, et sa oled loll ja kuss.*

3.2.2. *Teised LGB inimesed koolis*

Oluline on koolikeskkonnas LGB inimeste nähtavus ning sotsiaalne staatus. Need on võtmemomendid selles, kuidas LGB noor ennast koolis tunneb ja kui võrd vabalt saab ennast väljendada. Üldiselt ei suutnud intervjueeritavad meelde tuletada koolist mitte ühtegi samasoolist paari. Üksikuid inimesi suudeti meenutada, kuigi oli ka neid, kes ei teadnud kooli ajal mitte ühtegi teist LGB noort. *Ma tõesti ausõna ei tea kedagi // mkmm mina ei tea ühtegi.* See teadmatus võis omakorda mõjuda enesehinnangule ning endale anti negatiivseid hinnanguid. *Ma tundsin küll, et ma olen nagu mingi ainukene friik.*

Omane oli ühtlasi, et kui teati veel LGB noori, siis nendega ei suheldud ning nende seksuaalvähemustesse kuulumisest teati läbi juttude või ühiste tuttavate. Kui välismaal toimivad koolisisesed LGB tugigrupid, siis Eestis ei saa hetkel rääkida veel koolisisesest üksteise leidmisest, mis oleks eelduseks mingite formaalsemate gruppide moodustamisele. *Kapist väljas küll keegi, et nagu päris avalikult ././ sellist asja ei olnud küll // Kas meil oli seal rohkem lesbisid või geisid, no kindlasti oli, aga ma ei tea kedagi, meid oli kaheksasada koolis ja ma tean endaga koos kolme nelja // Peale minu käis seal üks teine tüdruk, kes oliii lesbi, jumala kindlalt nagu // Ma teadsin vist mu paralleelklassiõde vist oli lesbi .. eee seda ma teadsin ka ainult selle pärast, et ta oli ühe mu sõbrannaga natukene lähem sõbranna ././ poiste puhul ma ei teaks üldse nagu ma ma ei kuulnud kellestki, et keegi oleks.*

Intervjueeritavad väljendasid eeskujude olulist rolli koolikogemuses. Sooviti, et koolis oleks olnud avalikult väljas LGB noori, sest eeldati, et sel juhul oleks kergem olnud ning arvati, et siis oleks rohkem noori julgenud avalikult tunnustada oma identiteeti. Foucault (2002) kinnitab ühe inimese võimu muutuste esile kutsumisel, kuid see on võimalik vaid siis,

kui eelnevalt eksisteerib valmidus muutusteks. Uuritavad ise ei julgenud olla esimeseks oma seksuaalset identiteeti avalikult tunnistanud nooreks, sest ühiskondlikud piirangud olid nii tugevalt omaks võetud. Samuti kardeti võimalust, et isegi kui keegi seda avalikult tunnistas, ei pruugi koolis midagi muutuda ja kui kogemus oleks olnud negatiivne, siis võinuks hoopis see sõnum kandvamaks saada. *Raudselt on selliseid inimesi veel, kes nagu tegelikult ei ütle mitte midagi, et nagu kes reaalselt pingutavad, et seda varjata, et siis äkki neil oleks ka äkki julgust juurde tulnud, et noh kui teda maatas ei tehtud, et äkki ei tehta mind ka siis.*

Kahel intervjuueritaval oli kogemus koolis arvatava gei koolitöötajaga, mida kirjeldati kui positiivset kogemust. Samas jäid kõlama vastakad emotsioonid. Ühelt poolt kirjeldati, et koolis oli mõlemil juhul gei mees, kes oma olemasoluga näitasid, et on võimalik olla gei ning koolis töötada. Samas teiselt poolt jäid kõlama negatiivsed varjundid nagu see, et gei sildi olid mehed saanud stereotüüpsele käitumisele põhinedes ning mitte seksuaalse identiteedi avalikus tunnistamises. Kirjeldati ka negatiivset tähelepanu, mis neile inimestele osaks langes. *Meie kooli huvijuht oli ikka nagu väga selgelt gei mees /.. / see vist nagu ei olnud saladus, aga aga keegi ei teinud sellest kunagi nagu mingit numbrit, et no aegajalt seda nagu pilati, aga mitte isegi nagu julmalt või et kuidagi, et rõve või midagi sellist ...*

3.2.3. Õpetajate suhtumise väljendamine

Õpetajate suhtumine tuli välja erinevates intervjuu osades ning põhiliselt võib jaotada selle kolmeks: õpetajad kas ignoreerisid toimuvat, väljendusid neutraalselt või negatiivselt. Toetavat ning positiivset suhtumist ei toonud välja ükski intervjuueritav. Kuigi positiivselt tõlgendati juba seda, kui suhtumine koolis oli neutraalne. *Koolis oli neutraalne foon /.. / see ei olnud nagu hullu minu jaoks // nagu sel hetkel olid hästi hästi head õpetajad ja kes nagu üritasid sisendada et see on okei.*

Üks intervjuueritav kirjeldas õpetajate suhtumise väljenduse jälgimise olulisust läbi põhimõtte, et õpetaja räägitut võtavad õpilased tõena. Sama põhimõtet esitavad oma töödes mitmed teoreetikud, pidades õpetajat kui valitseva diskursuse esindajat oluliseks reeglite ning tõe esitajaks (Burr, 2003; Foucault, 2002). *Õpetajatöö baseerub suhteliselt sellele, et see, mida ma räägin on tõde või seda te peate nagu uskuma ja teadma ja oskama .. siis nagu kõik see, mis sinna vahele jääb noh võib nagu suhteliselt sama filtriga minna. Seega tunnis väljendatud suhtumine, konkreetse tunni teemasse mittepuutuvad näited või naljad võivad õpilastesse jääda aastateks. Meil geograafia õpetaja /.. / ükskord tegi .. poisid seal midagi lollitasid ja siis tegi sellise homofoobse nalja. Õpilaste vahelistesse homofoobsetesse ilmingutesse õpetajad ei sekkunud, kuigi intervjuueritavad väljendasid selgelt arvamust, et õpetajad olid sellest teadlikud. Õpetajatetoa jutud on need kõige mahlakamad jutud /.. / on*

peaaegu võimatu, et nad ei tea kiusamisest // ei näe ei kuule või siis umbes, et ärge rääkige niimoodi.

Õpetajate negatiivne suhtumine seostus intervjueeritavatel vanusega ning ühtlasi oli see üks asjaolu, millega seda suhtumist välja vabandati. *Geograafia õpetaja ma mäletan oli üks sellistest [homofob] aga tema oli /.. / suht pensile minev õpetaja, et siis ei olnud nagu midagi hullu. Teine asjaolu, millal õpetajatele nende negatiivse suhtumise väljendust pahaks ei pandud, oli see, kui õpetaja oli meeldiv inimene. Ma läksin närvi küll, aga ma noh, lasin minna... kuna ta on tore inimene.*

3.2.4. Koolitöötajate usaldusväärsus

Lisaks õpetajatele tõid intervjueeritavad koolikeskkonnas välja teised koolitöötajad nagu näiteks psühholoogid ja sotsiaalpedagoogid. Koolitöötajate usaldusvääruse küsimus tuli jutuks, kui intervjueeritavad mõtisklesid teemal, kelle poole koolis oleks võinud pöörduda oma LGB teemadega seonduvate muredega. Konkreetset kogemust ei olnud mitte ühelgi intervjueeritaval, sest prooviti oma probleemidega üksi või sõprade ja kodu abiga hakkama saada. *Konkreetselt minu koolis nagu mul, ma arvan, et ei olekski olnud kellegagi rääkida. Võimalikud põhjused, miks koolitöötajaid ei usaldatud, olid seotud vanuse ning erinevate isikuga seotud omadustega. Sotsiaalpedagoog /.. / ta oli hästi vana ja ta oli selline kädistav, ta oli täpselt sellise iseloomu ja täpselt sellise välimusega naine, et kui sa vaatad tema peale ja mõtled, et sa temale midagi räägid, siis järgmise asjana kogu õpetajate tuba teab // ta oliii tunduvalt vanema generatsiooni naisterahvas .. tema poole ma poleks pöördunud eluilmaski.*

Usaldamatuse põhjendusena tõid intervjueeritavad välja ka kuuldused varasematest juhtumitest, mille käigus usaldus kaotati. *Siukse juurde sa ju ei lähe rääkima /.. / eriti teades ka, et väike koht ja miuke latatara ta on // kuidas sa lähed niimoodi, et tere õpetaja, mind noritakse homoks onju .. ja siis öeldakse selle peale... mine minema noh, mis homo sa oled ja ma ei taha sind tunda. Professionaalsuse teemast räägiti ka teisest aspektist lähtuvalt, nimelt, kui ei usutud koolitöötaja teadmistesse või oli olnud mingi negatiivne kogemus muus vallas. Meil oli see psühholoog, pseudopsühholoog /.. / ütleme ausalt, ei olnud päris psühholoog, no tõesti Cosmo testid, oli temal see tase // mina ühekorra pöördusin koolidirektori poole seoses koolikiusamisega ... koolidirektor ütles selle peale /.. / kui sul sinikat ette näidata ei ole, siis ma ei saa midagi teha ja et noh siis lihtsalt soovitan omakohut.*

Samas tõid mitmed intervjueeritavad näiteid, kelle poole oleks võinud koolis pöörduda ning üheks määravaks kriteeriumiks peeti jälle vanust. *Ma oleksin pöördunud inimeseõpetuse õpetaja poole, kes oli siuke noor naisterahvas. Teine kriteerium, mis välja toodi, oli see, kui koolitöötaja ise oli LGB kogukonna liige. LGB kogukonna liikme usaldamine võib olla*

seotud võimaliku jagatud diskursusega, mille kohaselt sarnaste väärtuste kandja saab probleemide korral aidata (Gergen & Gergen, 2008). *Meie ajaloo õpetaja on eksju [LGB] et ka tema oleks sobinud põhimõtteliselt jah.* Lisaks saab välja tuua koolitöötaja avatuse ning üldise positiivse suhtumise. *Inimeseõpetuse õpetaja /.. / ei mõistnud kunagi kohut kellegi üle.*

3.2.5. Kaasõpilaste suhtumine

Koolikogemust mõjutas lisaks koolitöötajatele ning LGB teemade käsitlelusele kaasõpilaste suhtumine. Õpilaste suhtumisest rääkides väljendasid intervjueeritavad eelkõige arvamust, et LGB teemad ei olnud aktuaalsed, kui aga teemad tõstusid, siis nende suhtes väljendati eelkõige negatiivset suhtumist. *Enamuses oli ikkagi ka see niiöelda tauniv suhtumine.* Toodi välja, et tauniv suhtumine oli seda valdavam, mida tugevamalt mingit seisukohta avaldati. *Tekkis tabu siis, kui nagu hästi avalikult oli kas selle vastu või selle poolt* Intervjueeritavad tõid olulisena välja topeltstandardi õpilaste suhtumises tüdrukutesse ning poistesse. *Õpilased seal oleks üsna vastuvõtlikud ... kui see just poiss ei oleks // Tema meelest kaks naist ikka ei olnud ka päris õige, aga mehed olid täiesti lubamatud lihtsalt ..*

Kaasõpilaste suhtumise juures toodi veel ära kaks ilmingut, ühelt poolt aramus, et küsimus ei olnud kas noor on LGB, vaid üldse, et noor erines teistest millegi poolest. *Olen natukene teistmoodi, siis saad pikku päid ja jalgu kohe ..* Teisalt tõi üks intervjueeritav välja, et kaasõpilased hoidsid teda sellega, et tema kuuldes negatiivselt ei räägitud. *Mu klassivennad /.. / ma usun, et see on teema, mida minu kuuldes ei võetud siiski jutuks.*

Kaasõpilaste negatiivse suhtumise väljendamist põhjendasid intervjueeritavad oskamatusena teisiti käituda ning õpetajate ja kodu suhtumisest juhendumist. Sarnasele ilmingule on ka eelnevalt viidatud, et õpetajate suhtumise alusel valivad kaaslased, keda eelistada ning keda hüljata (Strömpl et al., 2007). Kaasõpilaste negatiivne suhtumine vähenes ajaga ning selle põhjendusena tõid intervjueeritavad välja harjumise. *Sosistasid kuidagi selja taga alati mingi, et ei osanud kuidagi suhtuda, aga siis nagu see läks ka mööda mingil hetkel.*

3.2.6. Homofobne kiusamine

Lisaks erinevatele kaasõpilaste suhtumise väljenduse vormidele esines intervjueeritavatel kogemusi homofobse kiusamisega, kuigi selliselt ei nimetanud seda ükski uuritavatest. Intervjueeritavate kogemusi võib siiski tõlgendada homofobse kiusamise kogemustena, sest tegu oli korduvate ilmingutega, mille käigus tahtlikult halvustati või ignoreeriti õpilast teatud sotsiaalsesse gruppi kuulumise tõttu (Clarke et al., 2010). Eestis uuritud teismeliste vägivallatõlgendustes ilmneb üks võimalik põhjus homofobseks kiusamiseks, nimelt on koolis oluline kinnitada oma heteroseksuaalset identiteeti (Strömpl et al., 2007).

Intervjueeritavate jaoks oli raske aru saada, millised ilmingud olid pahatahtlikud ja kust läks piir kiusamise ning nalja tegemise vahel. Sellest lähtuvalt õigustati mõnel juhul ka kiusamisse mitte sekkunud õpetajaid. *Homonalju nagu tehakse, aga see, kust läheb see piir... mõned ütlevad, et seal ei ole mingit seost /.. / aga eks seal ikkagi mingid asjad nagu on.*

Uuritavad rääkisid, et koolis valitses ignoreeriv suhtumine, kus kiusamist peeti ohvri probleemiks ning sellest lähtuvalt oleks pidanud nemad oma olemust ning käitumist muutma. Ignoreerimisele, kui ühele ohtlikule ilmingule kiusamises, pöörasid tähelepanu ka Strömpl et al. (2007) oma uurimustulemuste sõnastamisel. Lisaks väljendasid intervjueeritud suhtumist kiusamisse nagu tegu oleks kooli juurde kuuluva paratamatusega. *Õpetajatel ja asjadel oli suva /.. / no said peksa siis oli oma viga.. ise oled nii nõme // kui sind noriti, siis keegi ei teind sellest välja, oma viga, saa hakkama siis... // Põhimõtteliselt sa lihtsalt ela üle .. pääsu pole...*

Kiusamisest rääkides jõuti välja selleni, kuidas see inimest muudab. Tagasivaates prooviti anda positiivne tõlgendus kiusamisele, mille käigus saadi tugevaks ning tänasel päeval suudetakse enda eest rohkem väljas olla. *Selles mõttes on ta hea et .. inimene saab endale naha peale kasvatada .. eriti kui sa juba väiksena saad igast terrorirünnakud kätte /.. / Enne seda, kui mingid nõmedad jutud koolis pihtra hakkasid ja mingi norimine ja värgid /.. / olin siuke hästi vaikne ja siuke hästi rahulik ja hästi nunnu /.. / selle kohta võiks lausa öelda, et mul on hea meel, et ma olen homo ja mind koolis vihati /.. / nüüd olen ma see, kes ma praegu olen.*

Homofobse kiusamise avaldumisvormid. Füüsilise vägivallega kokkupuutumist intervjueeritavad ei kirjeldanud. Uurimused kinnitavad, et tüdrukute hulgas on füüsilise vägivalda asemel sagedasem vaimne (Strömpl et al., 2007) ning levinud on isolatsioon, tõrjumine ning homofobne keelekasutus (Clarke et al., 2010; Kosciw et al., 2012; Lipkin, 1999). Uuritavad jagasid kogemusi, kus kiusamine avaldus kuulujuttude levitamise, sildistamise või tõrjumisena. *Otse ei tulnud nagu ütleva ega ei löönud ega ei teinud midagi sellist, pigem nagu sosistati seljataga // Räägiti selja taga .. ikka räägiti korralikult.*

Homofobset kiusamist kirjeldati läbi homofobse keelekasutuse ning sildistamise. „Pede“ või „homo“ sildi võis külge saada olenemata seksuaalsest identiteedist. *Kõik olid peded... no nõme oled siis oled pede.* Sildistamine lisab seksuaalvähemustega seotud sõnadele negatiivse alatoonini ning annab üldiselt märku, et tegu on millegi halvaga. Siit omakorda võib tekkida kaitsereaktsioon end mitte seksuaalvähemustega samastada. *Kommentaare ikka oli /.. / noh mingi homo ja vastik ja mingeid selliseid asju, aga mitte nagu otseselt mulle suunatud, aga võib olla ma lihtsalt ei saanud aru, et need, kellele suunatud on // kõige haigem on see, et nagu à la pede võrdub homo onju ja pede võrdub pederast /.. / kokku saame seksuaalhälvikud.*

Intervjueeritavad kirjeldavad ka olukordi, kus konkreetselt neid tõrjuti. *Gümnaasiumi aeg, siis enamvähem olin klassi heidik sellepärast, et ma vist olen teistsugune.* Tõrjumine järgnes enamasti seksuaalse identiteedi avaldamisele või kuulujuttude levikule ning oli esimesi otseseid kiusamise avaldumisvorme, millega kokku puututi. Samas tuli intervjuudest välja tõrjumise võimalik seotus kaasõpilaste teadmatuse ning oskamatusena käituda olukorras, kus saadakse teada oma tuttava erinevast seksuaalsest identiteedist. Sama seose on ära toonud LGBT inimeste olukorra analüüsis Papp ja Kütt (2011). Intervjueeritud kirjeldasid tõrjumist nii klassi- kui eakaaslaste poolt. *Kehalise tundi läksid /.. / kõik tšikid istusid üksteise otsas oma pakkide ja kottidega, siis mul oli niimoodi ruumi [näitab suurt ruumi kahele poole] omaette riideid vahetada ja siis osad muutusid nii toredaks, et nad lausa seisid vetsujärjekorras, et nad saaksid riideid vahetada või kes läks dušširuumi riideid vahetama // ja siis me suhtlesime suhtlesime temaga ja siis kui koolis hakkasid mingid jutud ühe teise klassiõe poolt, siis ma enam ei suhtlend peaaegu mitte kellegagi oma klassist, aint mingi kolme inimesega.*

3.3 POSITIIVSE ARENGU VÕTI EHK KOOL TULEVIKUS

Oma kogemustest lähtudes oli intervjueeritavatel mõtteid kooli muutmisel avatumaks ja paremaks keskkonnaks LGB noorte jaoks. Kõige olulisemaks peeti vaikimise ning ignoreerimise lõpetamist, sest vastasel juhul ei saa toimuda arengut ning domineerima jääb heteronormatiivne diskursus. *Sellest peaks kohe kindlasti rääkima, sest minu ajal ei räägitud, siis seda ei olnud.* Sellist mõtlemist kinnitab Foucault (2002), väites, et suletud ning segamatus keskkonnas kinnitatakse varasemaid tõekspidamisi ning muutusi ei saa toimuda. Pannes kahtluse alla seni tõeks peetu, saab tekkida alus uueks diskursuseks.

3.3.1. Kooli üldine seisukoht

Muutuse jaoks on intervjueeritavate arvates oluline, et kehtestataks kooli üldine seisukoht LGB teemade käsitlemisel ning LGB noorte ja õpetajate suhtes koolis. Kui koolis on määratletud, et õpetuses arvestatakse ka LGB noorte vajaduste ja huvidega ning see on ühtlasi sisse kirjutatud kooli ametlikesse dokumentidesse, siis näevad intervjueeritavad võimalust, et midagi olulist võiks muutuda. *Kool peab tegema tervikliku lahenduse, et lihtsalt öelda, et kuule ära kiusa... noh... ei tööta /.. / see peab minema sisse nendesse käitumisnormidesse // Kui võtta see nulltolerants ja siis see tuleb teha terve suur plaan ja see peab olema kõigile kättesaadav ja see peab olema täpne tööjuhhis, mida sa teed, kui mingi asi juhtub... ja mida õpilane peab tegema ja mis on tema õigused ja kohustused seal...* Intervjueeritavad toonitavad mitmel korral, et ametlikesse dokumentidesse seksuaalvähemuste sisse toomine aitab kogu koolikogukonda, sest probleemsete olukordade tekkimisel saavad tegevusjuhistest abi nii

need, kellelt oodatakse sekkumist kui ka kannatavad osapooled. Kuigi intervjueeritavad ei toonud välja teavitussüsteemi loomist, siis kirjanduses on toonitatud, et tegu on võimalusega julgustamaks õpilasi probleemidest rääkima (Lipkin, 1999). *././ et õpilased tunneksid ././ et neil on see vabadus minna ja kirjutada kaebekiri, kui mõni õpetaja halvasti ütleb, et neid sellepärast pärast ei kiusataks. Oluline on, et seksuaalvähemustesse kuuluvad õpilased peaksid end teistega samaväärseteks ning ei tunneks end halvasti oma seksuaalse identiteedi tõttu ning hakkaksid end tundma kooli kuuluvana. Peaks kuidagi vähemalt näitama, et see ei ole aktsepteeritav ja see on väga taunitav, et keegi teeb teisele tema seksuaalse orientatsiooni pärast liiga ././ kui löömine ei ole okei, siis miks siis vaimne terror peaks olema.*

Intervjueeritavad ütlesid mitmel korral, et ideaalis ei peaks tulevikus kuskile eraldi sisse kirjutama, et kui käsitletakse seksuaalsust, siis selle all mõeldakse ka nt biseksuaalsust ning kui rääkida kiusamisest, siis selle all mõeldakse ka nt homofobset kiusamist. Oluliseks peeti seksuaalsuse lahti kirjutamist seetõttu, et inimestel hakkaks üldse tekkima avaram mõistmine seksuaalsusest ning vähemuste õiguste arvestamisest. *Sellist asja on vaja niikaua eraldi välja tuua, kuni see on veel tabu ja ma arvan, et Eestis see on ikka väga mitukümmend aastat veel...*

USA kogemusest lähtudes võib ütelda, et dokumentides selgelt sõnastatud seisukohad on üks efektiivne võimalus, kuidas väheneks homofobne kiusamine ning kool muutuks toetavaks keskkonnaks LGB õpilaste jaoks (Hansen, 2007; Kosciw et al., 2012; Meyer, 2010).

3.3.2. LGB teemade normaliseerimine

Intervjueeritavad tundsid koolis puudust ning soovisid, et homoseksuaalsust ja bi/panseksuaalsust hakkaksid koolitöötajad käsitlema samasuguses võtmes kui heteroseksuaalsust. *Rääkida sellest, et igasugune nagu suhe on normaalne, kui see on turvaline ././ legaalne ././ rääkida nagu kõikvõimalikest inimsuhetest üldse .. et mitte aint rääkida nagu, et on hetero ja gei vaid, et seal vahepeal on ././ mingi sada erinevat varianti.*

Intervjueeritavate hinnangul peaks olema laiem seksuaalsuse käsitus erinevates ainetes kohustuslik, kuid nad tõdesid, et see ei pruugi olla kohe rakenduv. Vahepealse variandina nimetati võimalust kutsuda klassi pädevaid külalisi. *See peaks olema kohustuslik ja et kui õpetaja leiab, et ta ise ei ole pädev, siis ta peab leidma selle viisi, kuidas sellest rääkida // seksuaalharidusega käiks kaasas ka see, et kui keegi tuleks sellest kooli rääkima ././ kui koolid laseksid...*

Tundides. Uuritavad leidsid, et kui LGB teemad saaksid osaks õppematerjalides ning võimalikult erinevates ainetes, siis aitaks see teemat normaliseerida ning ei tunduks enam erilise teemana. Ühtlasi saaks õppematerjalide abil õpetajatele selgelt mõista anda, mida

silmas pidada, kui rääkida seksuaalvähemustest ning erinevatest peremudelitest. Leiti, et turvalise seksuaalkäitumise juurde peaks lisama info, millised on vahendid haiguste ennetuseks samasoolise paari seksuaalsuhtes. Selline neutraalne turvalise seksuaalkäitumise õpetus aitaks vähendada stigmat ning noored ei tunneks enam valehäbi nagu see varasemalt kaasnes heteroseksuaalses suhtes kondoomi kasutusega. Cacciatore (2008) laiendab turvalise seksuaalkäitumise väärtustamist homoseksuaalses suhtes enda ja teiste inimeste austamisele, millest LGB noorte puhul puudu jääb. *No siis [kui õpikus käsitletud] see ei oleks vat nii eriline /.. / kuna keegi väga ei räägi sellest, siis ikkagi keegi ei tunne mitte kedagi ja siis lihtsalt see on nagu selline eriline asi. // Oleksin oodanud, et bioloogias oleks räägitud sellest, et ei ole normaalne, et mees valib omale naise ja paneb talle sõrmuse sõrme ja viib ta kotis koju ja ütleb, et nüüd sa oled minu oma ja teed mulle siin alasti süüa onju, vaid et oleks räägitud, et on ka peresid, kus on naine ja naine ja mees ja mees ja ... // Pigem on riskigrupp ma arvan just naised nagu naistega /.. / mõeldakse, et oh, mis ma siit ikka saan /.. / on vaja seda infot... mitte niimoodi, et sa tunned nagu sisemiselt ja vaimselt, et sa oled frustreritud /.. / pead kõigepealt aasta aega kartma ja mõtlema, et kuidas ma seda teen.*

Arutledes teemal, mis klassides võiks infot andma hakata, siis siin läksid arvamused lahku ning ühe intervjuu käigus võis ka arvamus muutuda. Üldiselt arvati, et hiljemalt põhikoolis peab olema käsitlus sees, sest sel ajal toimub seksuaalse identiteedi arenemine ning noortel peab olema teadlikkus, sõnavara ning hoiak, et seksuaalsus on iga inimese juurde kuuluv aspekt ning sellele ei saa omistada kõrgemat või madalat sotsiaalset staatust. *Rääkida kas või Oscar Wilde'ist või Virginia Woolfist, kellest iganes nagu sellises võtmes, et lapsed saavad aru ja mitte varjata seda, kes nad tegelikult elus olid .. ja hiljem juba kui nagu teismeliseiga tuleb /.. / selleks ajaks peaks olema juba olemas selline suhtumine lastel, et nad ei pea seda varjama või nüüd see peaks olema hirmus traumeeriv kapist välja tulek iseendale või kellelegi teisele // et lastele räägitaks, ma ei tea toodaks näiteid elust enesest, mingitest lesbi ja gei paaridest, et nad näeksid, et see on normaalne // et neid teemasid ei vaikitaks maha... ütleme neljandas viiendas klassis, kui algab see, selle teemaline hariduse andmine.*

Lisaks õppematerjalidele ning elulistele näidetele leidsid intervjuueeritavad, et koolis peaks olema võimalus aruteludeks, et noored saaksid avaldada arvamust ning seeläbi mõtestada enda jaoks olulisi teemasid. *Loo väga selline nagu võrdne baas aruteluks, mis on ka nagu päris cool, mis õpetab nagu argumenteerima ja ja vaba mõtlemist, aga siis see peab olema võrdsetel alustel mitte seda, et noh et .. kas nagu peded tuleks Eestist välja saata, vaid /.. / kooseluseadus - poolt või vastu.* Sellised arutelud võiksid intervjuueeritavate arvates toimuda lisaks ainetundidele ka klassijuhatajatundides, kuhu saab külalisi kutsuda. Selline

vorm annab parema võimaluse arutada teemasid, mis õpilaste jaoks olulised on. Tundidesse külaliste kutsumise poolt räägib uurimustes kinnitust leidnud asjaolu, et mida rohkem on inimestel kontakte homoseksuaalsete inimestega, seda vähem väljendatakse negatiivset suhtumist LGB inimeste vastu (Denmark, 2004). *Klassijuhataja tunnid /.. / tekitada mingeid avatud vestlusringe või võimalusi küsida küsimusi, mis tahes asjade kohta ee, kus siis käivad erinevate teemade inimesed rääkimas // läbi elavate näidete /.. / et see on nagu konkreetne isik /.. / ei ole hullu midagi .. sest kõik kardavad seda, et see on hull, et kohe sind süüakse ära...*

Koolitöötajate eeskuju. LGB teemade normaliseerimise seisukohast nägid intervjueeritavad hea variandina koolitöötajate eeskuju positiivse suhtumise väljenduses LGB inimestesse. Rõhutati, et kui koolitöötajal on negatiivne suhtumine, siis seda ei tohi väljendada, vaid sel juhul tuleb jääda professionaalseks. *Seda suhtumist nagu, et kõik pedagoogid matemaatika keka direktorid kooli koristaja nagu nagu nii oluline oma suhtumist mitte näidata ... // Keegi ei pea oma, oma isiklikku arvamust nagu otseselt muutma, aga siis ikkagi see kool ei ole koht, kus seda väljendada...*

Intervjueeritavad osutasid mõttele, et koolis on töötajate hulgas samuti LGB inimesi, kellest oodatakse oma identiteedi avalikku tunnustamist ning seeläbi positiivseks eeskujuks olemist. Koheselt toodi viide nende kvaliteedile õpetajana ja leiti, et see ei mõjuta õpilaste ning ei peaks mõjutama ka kolleegide ega lapsevanemate suhtumist, kui õpetaja on professionaalne ning oma töös hea. 2012. aastal läbi viidud uuringust selgus, et üldiselt kardetakse LGB õpetaja mõju lastele (LGBT teemaline avaliku ..., 2012), samas võib need hirmud siduda ühiskonna vähese teadlikkusega (Papp & Kütt, 2011). *Õpetajaskonda rohkem homoseksuaale toppima ... ei see annaks väga palju juurde tegelikult. // Kui mingid õpetajad oleks avalikult eee väljas kapist väljas jaa ka siuksed meeldivad inimesed /.. / nad ei häbeneks seda, kes nad on // seda ei peaks varjama, see ei muuda inimese kvaliteeti õpetajana /.. / kui sa näed, et su õpetaja võib juba olla, et siis võid ise ka olla ...*

GSA, tugigrupid. Osad intervjueeritavad olid kuulnud välismaal toimivatest GSA'dest ning teistest tugigruppidest. Arvamused, kas Eestis võiksid need grupid samadel alustel toimida, jagunesid vastakalt. Ükski intervjueeritav ei olnud selliste gruppide vastu, vaid väljendati kahtlust nende toimimise osas, sest leiti, et inimesed ei ole veel nii julged, et neist osa võtta. Arvati, et kui loodaks eraldi gümnaasiume, kus on palju klasse ning õpilasi, siis võib kokku saada kriitiline mass, kes julgeks sellise grupi luua. *Ei kujutaks ette, kui mingi kuskil Võrumaal keegi marsiks sisse, tere ma olen homo, ma tahan nüüd tuge saada // Ei tea, kas jätkuks rahvast /.. / sinna gruppidesse piisavalt /.. / kes julgeks seal tegelda üldsegi.*

Tugigrupi kõige parema küljena nähti kogukonna tekkimise võimalust, kellega saaks avatult seksuaalsuse teemadel rääkida. Samuti aitaks koolis nähtavuse kasvule kaasa ning vähendaks olukorda, kus koolitöötajad väidavad, et nende koolis LGB noori pole. USA kogemusele tuginedes (Griffin et al., 2003) võib väita, et intervjueeritavate poolt toodud tugigrupi positiivsed küljed võivad olla veel laiemad ning ulatuda kogu kooli tasandile. *Oleks üli hea, ses mõttes, et kui on selline grupp, siis tekib ka mingisugune kogukonna tunne /.. / ei peagi olema ainult lesbid või ainult geid, aga sa tunnedki, et sa ei ole nagu üli teistsugune.*

3.3.3. Õpetajatele abi pakkumine koolituste, info ja metoodika näol

Intervjueeritavad mõistsid, et positiivseks arenguks on eelkõige õpetajatele vaja abi pakkuda, sest iseseisvalt ei pruugi nende mõtlemises muutust toimuda. Leiti, et õpetajad on koolis muutuse esilekutsumiseks kõige paremal positsioonil. Eelkõige peeti õpetajakoolitusi ning erinevaid kanaleid info andmiseks oluliseks selleks, et hakataks erisusi märkama ning mõistma oma õpetuse ning eeskuju olulisust sellise sotsiaalse muutuse esilekutsumises. *Õpetajakoolitus ja võib olla see, et sa kutsud nagu maa peale nagu märkama üldse selliseid.* Märkamises seisnes intervjueeritute jaoks eeldus muutusteks, sest kui ei märgata, siis ei nähta probleemi või isegi kui märgatakse probleemi väljendust, siis selle põhjusteni ei jõuta. *Oleks tore, et kui sa märkad seda erinevust ja siis võib olla märkad, et kui keegi suhtubki sellesse erinevusesse kuidagi negatiivselt, et siis sa oskad nagu seda inimest aidata, et kui sa ei mõtle sellele, et keegi võib seal olla nagu mitte heteroseksuaal, et siis sa võib olla ka ei märka ka tema probleeme, mis tal on näiteks ja mõtled, et kedagi niisama võib olla kiusatakse.*

Koolitusi nähti hea võimalusena, et pakkuda õpetajatele koht, kus arutada vabalt teemadel, milles neil veel teadmisi pole või puudub isiklik kokkupuude. Viimast peeti just eriti oluliseks, sest kui inimesele lihtsalt peale suruda teemat, mille suhtes tal on varasem negatiivne suhtumine, siis võib õpetaja minna klassi ette ning seda jagada. Intervjueeritavate toodud vaba arutelu võimaluse pakkumine õpetajatele haakub sotsiaalkonstruksionismi ideega, mille järgi inimgrupi väärtuste muutmiseks tuleb tekitada dialoog ning dialoogi tekitamiseks võibki sobida koolituse formaat, kus tuuakse kokku erinevad osapooled ning ei toimu loengupidamist, vaid arutelu (Burr, 2003; Gergen & Gergen, 2008, Roof, 2002). *Tuleb viia neile normaalne homo inimene .. palun vaadake, see on ju inimene .. ei ole sabaga, ei ole kõrvu suuri küljes nagu eeslil.* Muuhulgas esitasid intervjueeritavad nii-öelda olulisuse järjekorra, kes peaksid esmajärjekorras info ning koolitused saama. Esmaselt nimetati õpetajad, kes peaksid oma ainet andes silmas pidama, et seksuaalsus ning perekonnakäsitus ei piirdu heteroseksuaalsusega ning järgmisena klassijuhatajad. Väljendati arvamust, et lisaks õpetajatele peavad sellise kogemusliku ning märkamaneva koolituse läbima kõik

koolitöötajad, kes puutuvad kokku õpilastega seotud otsuste ning probleemidega. *Peaks tegelikult olema koolitusi /.. / need peaksid olema kohustuslikud ja kindlasti mingi perekonnaõpetuse, psühholoogia, sotsiaalpedagoogia, õppealajuhatajad ja kõik, kes tegelevad praegu nagu õpilaste individuaalsete mingite otsuste, probleemidega, no klassijuhatajad no ja siis põhimõtteliselt ongi juba kõik koos juba.*

Lisaks rääkisid intervjuueeritavad, et oluline on õpetajatele jagada meetodilist abi ning korrektseid info- ja õppematerjale. Kuna intervjuueeritavad avaldasid korduvalt konteksti suhtes tundlikkust, siis toodi välja neutraalse sõnavara olulisus. *Oleks juurdepääs lihtsalt nagu informatsioonile /.. / kuidas asjadest rääkida ja milliseid sõnu kasutada, mida mingi sõna tähendab, et nagu niiöelda homosõnastik võiks olla olemas.* Kuigi nähti õppematerjalide olulisust seksuaalsusega seotud teemade avamisel, siis edasi mõeldes väljendati arvamust, et ainult korralikust materjalist on vähe, vaid õpetaja peab oskama ning soovima seda kasutada. Gergen ja Gergen (2008) on samal seisukohal, et võimul olijad annavad edasi neid väärtusi, mida ise kannavad ning seega, kui õpetaja väärtused ei lange kokku õppematerjalidega, siis ei pruugi ta neid ka käsitleda. *Õpikust ei ole kasu, kui see inimene ei oska seda kasutada. // Õpik on nagu töövahend, aga sa ei ole kohustatud kõike neid ette lugema, kui selle saab kätte mingi ignorantne /.. / mammi /.. / siis ta lihtsalt lappab selle üle nagu, et sellest õpikust üksi ei ole nagu kasu, et selleks tuleb midagi selle õpetaja peas ka nagu .. mingi kõks peab ära käima ...*

3.3.4. Mille taga muutus seisab?

Kui intervjuueeritavatel oli suhteliselt lihtne teha ettepanekuid ning mõtiskleda teemal, mis võiks olla teisiti või paremini, siis raskem tundus olevat välja pakkuda võimalusi, kuidas muutust esile kutsuda. Uuritavad näisid uskuvat kahte abstraktsesse tegurisse, nimelt võimuhierarhiasse ning aega. Neid abstraktseid tegureid kinnitab Foucault (2002), kes lisab, et ainult teadmiste muutus ei too kaasa diskursuse muutumist, vaid oluline on ka ideoloogia muutumine. Uuritavad arvasid, et muutust ei tohiks oodata, vaid eeldati konkreetseid samme võimuesindajatelt. *Minu arvates on see riigi kohustus öelda, et lugupeetud õpetajad, teil on kohustus kõik need etapid läbi teha ja ajaga kaasas käia..*

Hierarhia võimu taga nägid uuritavad koolist väljas olevate organite võimalust koole kohustada tegelema LGB teemadega. Olulisena väljendati Haridus- ja Teadusministeeriumi võimalust tellida või korraldada kohustuslikud koolitused koolitöötajatele. Sama soovituseni on jõudnud varasemalt Eestis tehtud uurimuste autorid, kes lisavad, et ministeerium on kohustatud lisaks koolitustele tagama ka õpilastele turvalisuse (Grossthal & Meiorg, 2012; Veske, 2011). *Me peame ramedalt tööd tegema, et neid kõiki koolitada /.. / me ei saa seda teha kui ... haridusministeeriumi meid kuidagi ei toeta /.. / meil oleks vaja ikkagi riigi tuge.*

Seejuures toodi välja, et koolid avaldaksid suure tõenäosusega vastupanu, neid tuleks selles protsessis kontrollida, aga üldine usk oli, et lõpuks koolid alistuksid ning hakkaksid LGB teemadega tegelema. Võimalik vastuseis on arusaadav, sest tegu on ideoloogiliste erimeelsustega seotud komplekse temaatikaga (Foucault, 2002). *Riigi poolt ja haridusameti poolt ja niimoodi tuleks vat, et kohustuslikult peab see olema .. siis ma arvan, et esimesed aasta, kaks see kindlasti nende jaoks, see ei oleks kohustuslik /.. / ilmselt sinna tuleks mingid korralikud kontrollid peale panna ja käiksid pisteliselt kontrollimas.*

Väljendati korduvalt usku, et hetkel on koolides olukord parem, kui vaid mõni aasta tagasi, kui nemad koolis käisid. *Olukord on kõvasti paranenud selle ajaga, kui mina nagu kasvasin /.. / suured muutused nii lühikese ajaga // ma ütlen, et olukord on vist juba nagu päris palju muutunud. Avaldati lootust, et kiired muutused jätkuvad ning ajaga läheb olukord veel paremaks, kuidas selleks peab konkreetseid samme ette võtma. Järgmine põlvkond on normaalsem... ja veel normaalsem ... ja koolis räägitakse teemast ja ühiskonnas räägitakse teemast // õpetajaskonda rohkem homoseksuaale toppima. Üks intervjuueeritav avaldas arvamust, et olukord on ajaga õpilaste hulgas hoopis hullemaks läinud. Varem, kui puudusid teadmised, ei osatud tähelepanu pöörata vähemustele ning selle alusel kiusamine puudus. Õppisin alles homo sõna ja mingi pede ja kõik siuksed nagu sõnad väga hilja tegelikult tänaste lastega võrreldes ära.*

Ühe konkreetse ja olulise sammuna toodi välja generatsioonide vahetus koolis. Intervjuueeritavad ei väljendanud usku praeguste pedagoogide arengusse, vaid uute ja noorte tulekusse, kellel on avatum, sallivam maailmavaade ning kes on saanud ülikoolist vastavat haridust. *Vahetada välja need dinosaurused, kes on koolijuhtkondades // peaks mingi õpetajaskonda välja vahetama // enamus õpetajaid on ikkagi väga palju vanema generatsiooni inimesi ja neile /.. / täiesti utoopia minu jaoks, et nagu neile kohale jõuda.*

Intervjuueeritavate arvates ei seisa kool ühiskonnast eraldi ja seega on oluline ühiskonna üldine suhtumine ning teadlikkus. Samuti toodi paralleel teistel alustel diskrimineerimisega ja arvati, et homofobne kiusamine ning homofobsed avalikud väljaütlemised satuvad ühiskonnas samasuguse põlu alla nagu näiteks rassi alusel vaenu õhutamine. Sellist ajas toimuvat paradigma muutust on kirjeldanud sotsiaalkonstruksionistid, kelle järgi väärtused on ühiskonnakesksed ning seega muutuvad ajas ja kultuuris vastavalt teadmiste ning diskursuste muutumisele (Burr, 2003; Gergen & Gergen, 2008). *Kui ühiskond saab üldiselt teadlikumaks, siis tegelikult ka kasvab õpetajate huvi õpetada seda teemat // Mul on tunne, et kahekümne aasta pärast on sama piinlik see [homofobsed väljaütlemised] kui nagu praegu on nagu rassilised või religioossed teemad...*

KOKKUVÕTE UURIMISTULEMUSTEST

Uuritavate seksuaalse identiteedi arengut mõjutanud asjaolud:

- Kodu negatiivne suhtumine seksuaalvähemustesse
- Identiteedi arengu ajal positiivsete eeskujude ja teadlikkuse puudumine
- Identiteedi arengu ajal kuulnud negatiivsed lood, mis seotud seksuaalvähemustesse kuuluvate inimeste ning nende seksuaalse identiteedi avalikustamisega
- Ühiskonnas levinud kitsad stereotüübid seksuaalvähemuste kohta
- Interneti positiivne roll info ning LGB kogukonnani jõudmisel

Intervjueeritute koolikogemust mõjutanud asjaolud:

- Heteronormatiivne ja seega piiratud seksuaalsuse ning peremudelite käsitlus
- LGB inimeste nähtamatus koolikeskkonnas
- Õpetajate suhtumine, mis oli ignoreeriv, negatiivne või neutraalne
- Kaasõpilaste teadmatusel lähtuv negatiivne suhtumine LGB noortesse, sh homofobse kiusamise ilmingute esinemine nagu tõrjumine, kuulujuttude levitamine ja sildistamine

Koolitöötajate usaldamatuse põhjused intervjueeritavate arvates:

- Koolitöötajate vanus ning sellest lähtuvad vananenud vaated
- Varasemad juhtumid, mille käigus usaldust reedeti
- Koolitöötajatel puuduvad professionaalsuseks vajalikud kaasaegsed teadmised seksuaalvähemustest ning psühholoogiast

Intervjueeritute ettepanekud, kuidas kool muuta LGB noortele paremaks keskkonnaks:

- Koolid peaksid kehtestama üldise seisukoha LGB teemade ning inimeste kaasamiseks
- Koolid peaksid kasutama võimalust LGB teemasid normaliseerida nii ainetundides, koolitöötajate suhtumise ning eeskuju kaudu kui ka läbi LGB noortele pakutava läbi mõeldud tugisüsteemi, mis võib tähendada GSA laadse tugigrupi loomist
- Koolid peaksid väärtustama oma LGB õpetajaid, et nemad saaksid olla eeskujuks LGB noortele

Intervjueeritute ettepanekud, kuidas muutust koolis esile kutsuda:

- Õpetajatele tuleb pakkuda abi koolituste, infomaterjalide ning metoodika näol
- Haridus- ja Teadusministeerium peaks hakkama koolitama või rahastama koolitusi, mis tegelevad LGB temaatikaga
- Haridus- ja Teadusministeerium peaks koole kontrollima, kas täidetakse ainekava ning tagatakse kõigi õpilaste turvalisus

INTERPRETATSIOON

Uurimisprotsessi vältel mõistsin, kuidas uurijana oma tööd mõjutan. Subjektiivsus sisaldub nii teema valikus, selle kitsendamises kui ka töö kirjutamises ning lõpuks selle esitamises. Ma ei võtnud eesmärgiks midagi tõestada, proovin vaid anda sõna ühele seni Eesti ühiskonnas vaatluse alt välja jäänud osale koolikogukonnast.

Teema valikul sai määravaks kriteeriumiks isiklik huvi vähemusgruppide kaasatuse vastu koolikogukonnas. Sain kirjandust läbi töötades aru, et ühe magistritöö raames ei ole võimalik kogu seksuaal- ja soovähemuste gruppi hõlmata ning seega tegin kitsenduse seksuaalvähemustest lähtuvalt ning hiljem veel lisaks soo põhiselt. Töö teemast lähtuvalt puutusin uurimisprotsessis kokku vastuoludega, LGB kogukonnalt sain moraalset toetust ning kinnitust, et seda teemat tuleb uurida, kuid teiselt poolt kohtasin palju mittemõistmist. Teemat ei peetud oluliseks ning mulle esitati vastukaja, et soovin Eesti kooli traditsioone lõhkuda.

Tööprotsessi alustasin kirjanduse uurimisega, et saaksin paremini aru, millest võib sõltuda LGB noorte koolikogemus. Puutusin kokku väga laia probleemide ringiga, mida LGB noortega seostatakse ning sellest lähtuvalt otsustasin töösse lisada võimalikud ennetus- ja sekkumissüsteemid, mida koolides kasutatakse. Teoreetilise osa puudusena toon välja kirjanduse USA ning UK kesksust, kuid Eestis ei ole varasemalt tehtud piisavalt uurimusi, et nende teooria osa üles ehitada. Intervjueeritute paremaks mõistmiseks tutvusin ka sotsiaalkonstruksionismi teooriaga, mis aitas mind eriti transkriptsioonide analüüsimisel.

Esimesed intervjueeritavad otsustasin valida oma tutvusringkonnast lootusega, et neid on lihtsam ennast avama saada ning ühtlasi nende kaudu järgmiste kontaktideni jõuda. Suur abi oli mul Eesti LGBT Ühingu juhatuseliikmetest, kes soovitasid mind Tartus intervjueeritutele. Nimelt sain intervjuusid kokku leppides aru, et võimalike uuritavate jaoks oli oluline veenduda minu usaldusväarsuses. Minuni jõudis ka info, et siiski olid mitmed inimesed, kes ei soovinud uurimuses osaleda. Seda enam on mul hea meel, et kõigi intervjueeritutega õnnestus saada hea ja avatud kontakt. Mitu intervjueeritavat lisas intervjuu lõppu kahtluse, et nende koolikogemus ei ole uurimist väärt, samas intervjuu käigus jagati väga põnevat informatsiooni. Ma loen sellest kahtlusest välja enese kogemuse väärtuse vähendamise harjumuse, mis tegelikult võib tuleneda intervjueeritute internaliseeritud heteronormatiivsusest.

Esimese intervjuu kodeerimisel aitas mind koostöögrupp, mille abiga hakkasin mõistma intervjuude analüüsimise olemust. Intervjuude analüüsimisel kujunes minu jaoks kõige raskemaks hoiduda andmast hinnanguid õpetajatele ning koolidele. Kui hinnangutest teadlikuks sain, siis õnnestus neist rohkem eemalduda ning mulle sai nähtavaks mitu uut

kategooriat nagu näiteks intervjuueeritavate õigustused õpetajate käitumisele. Arutelu kirjutamisel oli raske teha valikuid, mida töösse sisse jätta ning mida vähem puudutada, sain aru, et oleksin tahtnud kasutada intervjuusid ära maksimaalselt, kuid konkreetse töö maht hakkas seadma piiranguid. Kui mõistsin, et töö transkriptsioonidega ei pea lõppema selle konkreetse uurimistööga, sain aru, et hetkel on oluline teha valik konkreetse teema raames ning muud võin kasutada tulevastest töödes.

Intervjuudest jäi minu jaoks kõlama LGB noorte nähtamatus koolis, mis on paratamatu senikaua, kui seksuaalvähemuste temaatikast ei räägita ning piirduakse heteronormatiivsuse kinnitamisega. Info andmise või piiramise põhjendusena näen õpetajate lootust, et noortes ei arene seksuaalvähemuslik identiteet. Õpetajatel jääb samas mõistmata, et info piiramisega lihtsalt suurendatakse noortes segadust ning neil võib tekkida probleeme enesest lugupidamisega. Ühe näitena toon siia agressiivse käitumise valimise probleemsetes olukordades, sest miks peaks noor eeldama, et kui ise agressiivne ei ole, siis langeb ta agressiooni ohvriks, sest ta on lesbi või bi. Lisaks heteronormatiivse käsitluse lõpetamisele ainetundides ning kooli üldises suhtumises, peab kool tagama oma kodukorras ning olulistest dokumentides LGB temade kaasatuse.

Uurimuse piiranguna võib välja tuua, et need tulemused ei ole üldistatavad LGB inimestele. Sain aru, et koolikogemust mõjutavad nii mitmed seksuaalsest identiteedist ning soost lähtuvad faktorid ning seega järgmised uurimused võiksid käsitleda koolikogemust lähtuvalt seksuaalse identiteedi teadlikkuseni jõudmise vanusest ning selle avaldamise vanusest. Minu uurimuse valimisse kuulusid naised, kes olid lõpetanud gümnaasiumi, seega edasi võiks uurida, kuidas on seotud seksuaalne identiteet ning koolist väljalangevus. Järgmistes uurimustes võiks kindlasti sisalduda ka õpetajate ja teiste koolitöötajate tõlgendused, et saada aru ka nende seisukohast.

RESÜMEE

Käesoleva uurimustöö „Seksuaalvähemustesse kuuluvate naiste koolikogemuse tõlgendus lähtuvalt seksuaalsest identiteedist“ eesmärgiks oli uurida seksuaalvähemustesse kuuluvate naiste tõlgendusi koolikogemustele lähtuvalt seksuaalsest identiteedist. Uurimustöö teoreetilise raamistiku moodustab sotsiaalkonstruksionism.

Ajavahemikul 25.10.2012 - 16.02.2013 viidi läbi 9 teemaintervjuud gümnaasiumi lõpetanud seksuaalvähemustesse kuuluvate naistega. Intervjuudes kasutati kirjanduse läbitöötamisel deduktiivse kategoriseerimise tulemusel saadud teemasid. Intervjuudes käsitleti: intervjuueeritavate tõlgendusi koolikogemusele lähtuvalt seksuaalsest identiteedist ja selle arengust; seksuaalsuse käsitlust koolis; aspekte, mis teevad ühes koolist hea ja toetava keskkonna LGB noortele. Intervjuude analüüsil tugineti transkriptsioonide kvalitatiivsele sisuanalüüsile ning see esitati koos aruteluga, mille lõppu sõnastati kokkuvõtte uurimistulemustest.

Käesolevast uurimusest tuli välja, et seksuaalvähemustesse kuuluvate noorte identiteedi arengut mõjutavad negatiivselt kodus, koolis ja ühiskonnas levinud heteronormatiivsed vaated ning halvustav suhtumine seksuaalvähemustesse. Leevendust pakuvad omandatud toimetuleku mehhanismid ja internet, mida kasutatakse kanalina info ja LGB kogukonnani jõudmisel. Seksuaalse identiteedi arenemisel läbisid kõik intervjuueeritud segaduse, teadlikkuse tekkimise ning identiteedi avalikustamise etapid.

Intervjuueeritute hinnangul mõjutasid nende koolikogemust lähtuvalt seksuaalsest identiteedist piiratud käsitlus, LGB inimeste nähtamatus koolis ning kaasõpilaste teadmatusest lähtuv negatiivne suhtumine ja selle väljendus homofobse kiusamisena. Koolis nähti kiusamist paratamatuna ning ühtlasi näis valitsevat usaldamatus koolitöötajate vastu, sest neid peeti kas liiga vanaks, oma usaldust reetnuks või mitte piisavalt professionaalseks.

Intervjuueeritavate arvates peaks kooli muutmise algatama Haridus- ja Teadusministeerium, kuid koolid saavad ka iseseisvalt palju ära teha, näiteks kehtestada üldise seisukoha LGB temade ja inimeste kaasamiseks ning normaliseerimiseks läbi ainetundide, koolitöötajate suhtumise ja tugisüsteemi. Samas näevad intervjuueeritud, et õpetajad vajavad abi nii koolituste, infomaterjalide kui ka metoodika näol.

Märksõnad: seksuaalne identiteet, homoseksuaalsus, biseksuaalsus, panseksuaalsus, heteronormatiivsus, koolikogemus

RÉSUMÉ

The aim of this thesis "Interpretation of School Experience of Sexual Minority Women on the Basis of Sexual Identity" was to study the interpretation of school experience of sexual minority women on the basis of their sexual identity. Social constructivism has been used as a theoretical framework in this thesis.

Nine focused interviews were carried out during the period of 25.10.2012-16.02.2013 with sexual minority women who had finished secondary schools. Deductive categorization was used to analyse literature which resulted in choosing the topics used in the interviews. The following topics were discussed during the interviews: interviewees' interpretation of their school experience as regards their sexual identity and its development; treatment of sexuality at school; aspects that help to create a good and supportive environment for sexual minority youth at school. When analysing the interviews, qualitative content analysis of transcriptions was used. This analysis was presented together with a discussion, ending with a summary of the results of this study.

This study demonstrated that heteronormative attitudes common at home, school and the society and negative attitudes towards sexual minorities have a negative impact on the development of identity of sexual minority youth. Acquired mechanisms for managing one's life and the Internet, used as a source of information and as a channel for reaching LGB people, alleviate the situation of sexual minority youth.

The interviewees pointed out that the limited discussion of sexuality in lessons, the invisibility of LGB people at school and negative attitudes of peers rooted in ignorance and resulting in homophobic bullying influenced their school experience as regards their sexual identity. Bullying was considered inevitable at school and at the same time there was mistrust towards school staff as they were considered too old, untrustworthy or not professional enough.

The interviewees thought that changes in schools should be initiated by the Ministry of Education and Research, however, schools can do a lot as well. For example, schools can establish a clear viewpoint on LGB issues and the involvement and normalization of LGB people in lessons, the attitudes of school staff and the support system. The interviewees also pointed out that teachers need support - additional training, information materials and methodology.

Keywords: sexual identity, homosexuality, bisexuality, pansexuality, heteronormativity, school experience

TÄNUSÕNAD

Täna kõiki uurimustöös osalenud naisi, kes olid valmis avatult ning julgelt rääkima oma kogemustest. Ilma nii sisukate intervjuudeta poleks töö sellisena võimalik olnud.

Täna oma juhendajat, kelle operatiivne tagasiside, konstruktiivne kriitika ning sisukad küsimused aitasid kaasa probleemide ületamisele, kirjutamisele ning ühtlasi enesekindluse kasvule. Minu tänu kuulub ka koostöögrupile, kelle abiga hakkasin paremini mõistma kvalitatiivse sisuanalüüsi olemust ning kelle töödest tulnud ideed aitasid mul ühtlasi oma teemat laiemalt mõista.

Täna oma sõpru, eriti Helen Tomingat ja Helen Talalaeva, toetuse, kriitika ning abi eest töö paremaks kirjutamisel. Suur tänu kuulub veel elukaaslasele ning perele, kel jätkus minu jaoks kannatlikku meelt, pidevat toetust ja innustust. Teie abiga leidsin endas jõudu, et seda uurimistööd teha.

Täna samuti oma tööandjat, Tallinna Prantsuse Lütseumi, mis võimaldas mul uurimustööle aega panustada. Ühtlasi oma kolleege mitmekülgse tagasiside eest, millest sain veelkord kinnitust, et LGB teemadel on vaja rääkida ja uurimusi teha.

Lõpuks täna kõiki, kes tunnevad muret nende noorte pärast, kes tänasel päeval jäävad nähtamatuks või keda kiusatakse nende seksuaalse identiteedi tõttu. Soovin, et uurimistöö tulemuste valguses suureneks nende inimeste arv, kes seksuaalvähemuste teemal kaasa mõtlevad ning konstruktiivselt arutavad, kuidas LGB noorte jaoks haridustee paremaks ja turvalisemaks muuta.

AUTORSUSE KINNITUS

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrekselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

.....

(töö autori allkiri ja kuupäev)

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Beasley, C. (2005). *Gender & Sexuality*. SAGE Publications.
2. Bontempo, D. E., & D'Augelli, A. R. (2002). Effects of At-School Victimization and Sexual Orientation on Lesbian, Gay, or Bisexual Youths' Health Risk Behavior. *Journal of Adolescent Health, 30(5)*, 364-374.
3. Burr, V. (2003). *Social Constructionism* (2nd ed.). London, New York: Routledge.
4. Busseri, M. A., Willoughby, T., Chalmers, H., & Bogaert, A. R. (2006). Same-sex attraction and successful adolescent development. *Journal of Youth and Adolescence, 35*, 563-575.
5. Cacciatore, R. (2008). *Laste seksuaalkasvatus*. Tallinn: Varrak.
6. Clarke, V., Ellis, S. J., Peel, E., & Riggs, D. W. (2010). *Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Queer Psychology*. New York: Cambridge University Press.
7. Cohler, B. J., & Hammack, P. L. (2004). Homosexuality. In C. D. Spielberger (Ed.), *Encyclopedia of Applied Psychology, 2*, (pp. 215-225). Elsevier Academic Press.
8. Diamond, L. M., & Lucas, S. (2004). Sexual-Minority and Heterosexual Youths' Peer Relationships: Experiences, Expectations, and Implications for Well-Being. *Journal of Research on Adolescence, 14(3)*, 313-340.
9. Fetner, T., & Kush, K. (2008). Gay-Straight Alliances in High Schools: Social Predictors of Early Adoption. *Youth & Society, 40(1)*, 114-130.
10. Foucault, M. (2002). *The Archeology of Knowledge*. Routledge.
11. Gergen, K. J., & Gergen, M. (2008). *Social Construction: Entering The Dialogue*. Ohio: Taos Institute Publications.
12. Graybill, E. C., Varjas, K., Meyers, J., & Watson, L. B. (2009). Content-Specific Strategies to Advocate for Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Youth: An Exploratory Study. *School Psychology Review, 38(4)*, 570-584.
13. Griffin, P., Lee, C., Waugh, J., & Beyer, C. (2003). Describing Roles that Gay-Straight Alliances Play in Schools: From Individual Support to School Change. *Journal of Gay & Lesbian Issues in Education, 1(3)*, 7-22.
14. Grossthal, K., & Meior, M. (2012). *Implementation of the Council of Europe Recommendation to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity*. Eesti Inimõiguste Keskus. Külastatud aadressil http://issuu.com/inimoigustekeskus/docs/full_lgbt_report?mode=window.
15. Guasp, A. (2012). *The School Report: The experiences of gay young people in Britain's schools in 2012*. Stonewall, University of Cambridge.

16. *Gümnaasiumi riiklik õppekava* (2011). RT I, 20.09.2011, 2.
17. Haldre, K., Part, K., Toomet, K., & Värvi, S. (2007). *Õpilase seksuaaltervis: Tegevusjuhend kooli tervishoiutöötajale*. Tallinn: Eesti Seksuaaltervise Liit.
18. Hansen, A. L. (2007). School-Based Support for GLBT Students: A Review of Three Levels of Research. *Psychology in the Schools*, 44(8), 839-848.
19. Hatzenbuehler, M. L. (2011). The Social Environment and Suicide Attempts in Lesbian, Gay, and Bisexual Youth. *Pediatrics*, 127, 896-903.
20. Hatzenbuehler, M. L., McLaughlin, K. A., & Xuan, Z. (2012). Social networks and risk for depressive symptoms in a national sample of sexual minority youth. *Social Science & Medicine*, 75, 1184-1191.
21. Heck, N. C., Flentje, A., & Cochran, B. N. (2011). Offsetting Risks: High School Gay-Straight Alliances and lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender (LGBT) Youth. *School Psychology Quarterly*, 26(2), 161-174.
22. Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2005). *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Medicina.
23. Irvine, J. M. (2001). Educational Reform and Sexual Identity: Conflicts and Challenges. In A. R. D'Augelli, C. J. Patterson (Eds.), *Lesbian, Gay, and Bisexual Identities and Youth: Psychological Perspectives* (pp. 251-266). New York: Oxford University Press.
24. Kimmel, D. C. (2004). Homophobia. In C. D. Spielberger (Ed.), *Encyclopedia of Applied Psychology*, 2, (pp. 209-214). Elsevier Academic Press.
25. Kon, I. (2004). *Kuuvalgus koidikul. Omasooiharuse palged ja maskid*. Tallinn: Ilo.
26. *Koolikiusamine* (s.a.). Kõlastatud aadressil <http://www.tallinn.ee/est/haridusasutused/Koolikiusamine>.
27. Kosciw, J. G., Greytak, E. A., Bartkiewicz, M. J., Boesen, M. J., & Palmer, N. A. (2012). *The 2011 National School Climate Survey: The experiences of lesbian, gay, bisexual and transgender youth in our nation's schools*. New York: GLSEN.
28. Käbin, M. (2010). LGBT identiteetide konstrueerimisest. B. Davidjants (Toim), *Kapiuksed valla. Arutlusi homo-, bi- ja transseksuaalsusest* (lk 48-61). Tallinn: Eesti Gei Noored.
29. Laherand, M. L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Infotrükk.
30. Lee, C. (2002). The Impact of Belonging to a High School Gay/Straight Alliance. *High School Journal*, 85(3), 13-27.
31. *LGBT teemaline avaliku arvamuse uuring* (2012). Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool
32. Lipkin, A. (1999). *Understanding Homosexuality, Changing Schools*. Colorado, Oxford: Westview Press.

33. Lipkin, A. (2004). *Beyond Diversity Day. A Q&A on Gay and Lesbian Issues in Schools*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
34. Liu, R. T., & Mustanski, B. (2012). Suicidal Ideation and Self-Harm in Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Youth. *American Journal of Preventive Medicine*, 42(3), 221-228.
35. Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: the perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries*. Külastatud aadressil <http://eprints.lse.ac.uk/33731/>.
36. Marshal, M. P., Dietz, L. J., Friedman, M. S., Stall, R., Smith, H. A., McGinley, J., Thoma, B. C., Murray, P. J., D'Augelli, A. R., & Brent, D. A. (2011). Suicidality and Depression Disparities Between Sexual Minority and Heterosexual Youth: A Meta-Analytic Review. *Journal of Adolescent Health*, 49, 115-123.
37. Meyer, E. J. (2010). *Gender and Sexual Diversity in Schools*. London, New York: Springer.
38. Mudrey, R., & Medina-Adams, A. (2006). Attitudes, Perceptions, and Knowledge of Pre-Service Teachers Regarding The Educational Isolation of Sexual Minority Youth. *Journal of Homosexuality*, 51(4), 63-90.
39. Mustanski, B., Newcomb, M. E., & Garofalo, R. (2011). Mental Health of Lesbian, Gay, and Bisexual Youths: A Developmental Resiliency Perspective. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 23(2), 204-225.
40. National Association of School Psychologists (2011). *Lesbian, gay, bisexual, transgender, and questioning (LGBTQ) youth* (Position Statement). Külastatud aadressil http://www.nasponline.org/about_nasp/positionpapers/LGBTQ_Youth.pdf.
41. Papp, Ü.-M., Kütt, R. (2011). *LGBT inimeste olukorra uuringute analüüs*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool.
42. Peters, B., & Swanson, D. (2004). Queering the conflicts: What LGBT students can teach us in the classroom and online. *Computers and Composition*, 21, 295–313.
43. Poteat, V. P., & Rivers, I. (2010). The use of homophobic language across bullying roles during adolescence. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 31, 166-172.
44. Priebe, G., & Svedin, C. G. (2012). Online or off-line victimisation and psychological well-being: a comparison of sexual-minority and heterosexual youth. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 21, 569-582.
45. Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava (2002). RT I 2002, 20, 116.

46. Põhikooli riiklik õppekava (2011). RT I, 20.09.2011, 9.
47. Raudsepp, A., & Kotter, L. (2002). *Homoseksuaalsus: juhend õpetajatele ja noortenõustajatele*. Tallinn: Avita.
48. Roof, J. (2002). Is There Sex After Gender? Ungendering/"The Unnameable". *The Journal of the Midwest Modern Language Association*, 35(1), 50-67.
49. Sala, A., & Benítez, M. De La M. (2009). Developing Lesbian Identity: A Sociohistorical Approach. *Journal of Homosexuality*, 56(7), 819-838.
50. Savin-Williams, R. C. (2001). A critique of research on sexual-minority youths. *Journal of Adolescence*, 24, 5-13.
51. Savin-Williams, R. C., & Diamond, L. M. (2000). Sexual Identity Trajectories Among Sexual-Minority Youths: Gender Comparisons. *Archives of Sexual Behavior*, 29 (6), 607-627.
52. Shields, J. P., Cohen, R., Glassman, J. R., Whitaker, K., Franks, H., & Bertolini, I. (2013). Estimating Population Size and Demographic Characteristics of Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Youth in Middle School. *Journal of Adolescent Health*, 52(2), 248-250.
53. *Statistilised andmed* (2011). Külastatud aadressil www.hm.ee/index.php?popup=download&id=11039.
54. Strömpl, J., Selg, M., Soo, K., & Šahverdov-Žarkovski, B. (2007). *Eesti teismeliste vägivallatõlgendused*. Sotsiaalministeeriumi toimetised, 3/2007.
55. Valenti, M., & Campbell, R. (2009). Working with Youth on LGBT Issues: Why Gay-Straight Alliance Advisors Become Involved. *Journal of Community Psychology*, 37(2), 228-248.
56. Veske, C. (2011). *National report on homophobic attitudes and stereotypes among young people (Estonia)*. Külastatud aadressil http://www.nisoproject.eu/doc/nisosite/Research%20report_Estonia.pdf.
57. Walls, N. E., Freedenthal, S., & Wisneski, H. (2008). Suicidal Ideation and Attempts among Sexual Minority Youths Receiving Social Services. *Social Work*, 53(1), 21-29.
58. *Õpetajale* (s.a). Külastatud aadressil <http://omakeskus.ee/opetaja>.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maret Ney (sünnikuupäev: 21.05.1986),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Seksuaalvähemustesse kuuluvate naiste koolikogemuse tõlgendus lähtuvalt seksuaalsest identiteedist”, mille juhendaja on Tiiu Kadajas,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.05.2013